

Innovatieve dwarsverbindingen voor groene groei

Werkprogramma

InnovatieNetwerk 2012

Postbus 19197

3501 DD Utrecht

Tel.: 070 378 5653

Internet: www.innovatienetwerk.org

Het ministerie van EL&I nam het initiatief tot en financiert InnovatieNetwerk.

ISBN: 978 – 90 – 5059 – 485 – 1

Overname van tekstdelen is toegestaan, mits met bronvermelding.

Rapportnr. 12.3.066, Utrecht, maart 2012.

Voorwoord

InnovatieNetwerk heeft tot taak het ontwikkelen en doen implementeren van grensverleggende innovaties gericht op het oplossen van hardnekkige maatschappelijke vraagstukken en/of het creëren van geheel nieuwe perspectieven. InnovatieNetwerk vervult die rol met een breed netwerk aan partijen, inclusief het bedrijfsleven. Bij de opening van het academisch jaar van de WUR in 2011 heeft minister Verhagen de kern scherp aangegeven: **“Baanbrekende oplossingen voor maatschappelijke uitdagingen komen zelden van de overheid, maar juist van de samenleving: van bedrijven, uitvinders en lokale initiatiefnemers.”**

Maar wat die overheid dan wél moet doen, is partijen faciliteren om die baanbrekende oplossingen tot wasdom te laten komen, want dat gebeurt niet vanzelf. En dát is precies wat InnovatieNetwerk doet. En daarmee voegt InnovatieNetwerk iets wezenlijks toe aan de aanpak binnen de topsectoren en aan het beleid vastgelegd in de Agenda Duurzaamheid van dit kabinet.

Voor u ligt het Werkprogramma 2012. Een programma dat tot stand is gekomen via uitgebreide consultatie van mensen binnen en buiten ons netwerk, en een reeks aan gesprekken binnen het Ministerie van EL&I. Een werkprogramma met meer focus dan in de voorgaande periodes, teneinde op een beperkter aantal thema's meer impact te genereren.

De nieuwe periode van InnovatieNetwerk is in 2011 van start gegaan. De nieuwe agenda is met een breed netwerk van partijen actief opgepakt. Dat heeft onder meer geleid tot een marktgerichte aanpak van het mestvraagstuk, voortvarende stappen in het realiseren van een antibioticavrije keten in de varkenshouderij, een succesvol project voor de opslag van elektriciteit op het boerenbedrijf ('Fotonenboer'), raffi-

nage van gras in het kader van de biobased economy ('Grassa!'), een start met een rendabele teelt van voedereiwitten in eigen land via lupine, een steeds bredere toepassing van Tijdelijke Natuur en een versterkte aandacht voor kwalitatief goed eten op basisscholen. Het sleutelgebouw op de Floriade werd geopend naar een ontwerp van InnovatieNetwerk. Daarnaast heeft InnovatieNetwerk de basis gelegd voor een aantal Green Deals die het kabinet met maatschappelijke partijen heeft gesloten. Een Green Deal rondom het thema 'Natuur en Recreatie' is in voorbereiding.

De allianties met de akkerbouw (Kiemkracht) en melkveehouderij (Courage) werden voortgezet, die met de glastuinbouw (SIGN) werd verlengd tot 2015 en er werd een nieuwe alliantie gevormd met het bedrijfsleven in de recreatiesector via de STIRR.

Juist in tijden waarin het economisch minder gaat, is innovatie een essentiële randvoorwaarde voor een gezonde toekomst. Een bijkomende uitdaging is om met minder publieke middelen tot meer innovatie te komen. InnovatieNetwerk heeft samen met een netwerk aan partners laten zien dat dat kan en daar gaan we vol overgave mee door.

Dr. J. Kremers,
Voorzitter InnovatieNetwerk

Inhoud

Voorwoord

1. Inleiding **1**

2. Werkprogramma 2012 **5**

2.1 Land- en tuinbouw en agribusiness 6

2.2 Natuur, landschap en ruimte 19

2.3 Voeding 26

3. Organisatorische aangelegenheden **33**

Bijlage 1: Afgesloten concepten **37**

Bijlage 2: Relatie thema's InnovatieNetwerk/Allianties met prioriteiten topsectoren **45**

1. Inleiding

InnovatieNetwerk heeft zijn kracht ontwikkeld in het creatieve startproces van innovaties door het ontwikkelen van grensverleggende innovaties en het mobiliseren en faciliteren van partijen om deze innovaties in praktijk te brengen. Een combinatie van expertise, creativiteit, procesvaardigheden en een sterke drive richting realisatie. Dat blijft ook de focus van InnovatieNetwerk. Daarmee is én wordt immers een bijdrage geleverd aan het op lange termijn realiseren van noodzakelijke ingrijpende veranderingen. Met concepten die in niches in een eerste praktijk worden gebracht, is een eerste stap gezet op weg naar die verandering. Om te laten zien dat het anders kan! De doelstelling blijft:

Het ontwikkelen én in de praktijk doen brengen van grensverleggende innovaties gericht op het op gang brengen van doorbraken in maatschappelijke problemen.

Het sterk precompetitieve karakter, gericht op de langere termijn, met hoge risico's en vaak ook op gespannen voet staand met bestaande denkbeelden, belangen en regelgeving, rechtvaardigt een rol van de overheid. Een overheidstaak, uitgevoerd door een kleine organisatie samen met een zeer breed netwerk van ondernemers en maatschappelijke partijen en kennispartijen.

InnovatieNetwerk beweegt zich inhoudelijk nadrukkelijk ook op het terrein van de topsectoren (Agro & Food, Tuinbouw & Uitgangsmaterialen en Energie). In bijlage 2 is de inhoudelijke koppeling van dit werkprogramma met de agenda's van de topsectoren Agro & Food en Tuinbouw & Uitgangsmaterialen weergegeven. Duidelijk is dat de inhoudelijke verbinding volop aanwezig is. InnovatieNetwerk onderscheidt zich niet zo zeer door de thema's, maar vooral door de aanpak: een focus op doorbraken en paradigmaveranderingen met een sterk afwijkende organisatie van het innovatieproces. Het voegt

daarmee iets wezenlijks toe aan de hoofdlijn van aanpak binnen de topsectoren, zoals ook is onderkend door het bedrijfsleven, zowel in een brief aan Staatssecretaris Bleker als in het plan voor de topsector Tuinbouw & Uitgangsmaterialen, waarin het belang van SIGN (= PPS-alliantie met InnovatieNetwerk) wordt onderstreept.

Daarnaast ligt er een duidelijke relatie met de Agenda Duurzaamheid van dit kabinet. Het kabinet wil verbindingen smeden tussen bedrijven, maatschappelijke organisaties en overheden, en een motiverend perspectief bieden voor innovatieve duurzame initiatieven.

InnovatieNetwerk vervult zo'n rol, toegespitst op duurzaamheidsdoorbraken.

In het kader van het nieuwe vijfjarenprogramma is besloten om meer focus aan te brengen. Dit teneinde met de beperkte capaciteit ,merkbare impact te kunnen hebben op een aantal thema's. Het streven naar aantoonbare impact betekent dat weliswaar de ontwikkeling en praktijkinvoering van concepten centraal in ons werk blijven staan, maar dat ook een ander soort activiteiten nodig kan zijn om tot de beoogde impact te komen.

Het werkprogramma van InnovatieNetwerk is in de kern te karakteriseren onder één motto: **Innovatieve dwarsverbindingen voor groene groei.**

Maatschappelijke en economische activiteiten kunnen zich niet meer ontwikkelen in een zeker isolement. Verbinding met anderen is in toenemende mate basis voor een gezonde toekomst. Het kan gaan om nieuwe verbindingen of het herstellen van verbindingen die de afgelopen decennia om wat voor reden dan ook verloren zijn gegaan.

Boeren, vissers en recreatieondernemers die zich echt weten te verbinden met markt en consument (en daarnaar handelen) hebben goede economische perspectieven. Als de intensieve veehouderij erin slaagt écht in verbinding te komen met de samenleving, dan hoeven we het niet meer te hebben over de 'licence to produce'. De basis voor duurzame consumptie (en daarmee duurzame productie) ligt bij het herstellen en vernieuwen van de relatie tussen burgers en hun eetpatroon, inclusief de wijze waarop voedsel geproduceerd wordt. Als de natuursector erin slaagt om het ecologische paradigma te vermaatschappelijken en nieuwe (profijtelijke) verbindingen weet te leggen met andere sectoren, dan ontstaan er geheel nieuwe kansen op het vlak van de ontwikkeling en het beheer van natuur en landschap. Het gaat dan om dwarsverbindingen die we op dwarse, ongebruikelijke manieren gaan leggen om tot groene groei te komen.

Wij kunnen ons werk slechts doen bij gratie van de bevoegen betrokkenheid van honderden partners. InnovatieNetwerk is niet alleen creatief, maar is vooral een organisatie die mensen en partijen met ideeën en concepten aan elkaar verbindt, die de juiste kennis en competenties weet te mobiliseren, die processen van conceptontwikkeling en -realisatie start, en die zo nodig de bestuurlijke en juridische condities doet ontstaan om grensverleggende innovaties kansrijk te maken. We vertrouwen erop dat die brede inspirerende samenwerking ook in 2012 doorgaat.

2.

Werkprogramma

2012

In 2010 is gestart met een nieuwe agenderingsronde. Dit heeft geleid tot een selectie van thema's (zie Werkprogramma 2011), mede na nauw overleg met directies van het voormalige LNV en geïnspireerd door vele buitenstaanders. In 2011 heeft een verdere uitwerking van die thema's plaatsgevonden. Die uitwerking verliep volgens een vast stramien:

- Wat is het probleem/de uitdaging?
- Waar zit de hardnekkigheid?
- Waar zijn anderen al mee bezig?
- Kansrijke zoekrichtingen voor InnovatieNetwerk.

Op basis van die uitwerking heeft een verdere prioritering plaatsgevonden, mede gekoppeld aan de beperkte capaciteit. In dit hoofdstuk zijn de gekozen thema's kernachtig beschreven. Uitgebreide thema-analyses zijn te vinden op onze website (www.innovatienetwerk.org), evenals meer gedetailleerde informatie over de concepten waar we aan werken. Naast deze nieuwe thema's staan de activiteiten in samenwerking met het bedrijfsleven via de allianties SIGN, Courage, Kiemkracht, Noordzeeverij en STIRR.

Het werkprogramma is geordend in drie clusters:

- Land- en tuinbouw en agribusiness;
- Natuur, landschap en ruimte;
- Voeding.

Een nieuwe agenda noodzaakt ook tot het maken van ruimte om hieraan te kunnen werken. In 2011 is het werk aan 26 concepten afgerond. Een overzicht is opgenomen in Bijlage 1, waarbij ook kort is aangegeven wat deze concepten hebben opgeleverd.

Er loopt nog een beperkt aantal concepten door, gebaseerd op de agenda van de vorige periode. Dat zijn concepten die dicht bij realisatie in de praktijk zitten. Het zou kapitaalvernietiging zijn om daar nu mee te stoppen.

2.1

Land- en tuinbouw en agribusiness

Het grootste deel van het werk binnen dit cluster vindt plaats in samenwerkingsverbanden met het bedrijfsleven. De centrale thema's voor deze allianties worden apart beschreven. Daarnaast werken we aan twee thema's, die de nodige raakvlakken hebben: 'Veehouderij Ontketend' en 'Schaal en Vertrouwen'.

De activiteiten binnen dit cluster hangen inhoudelijk nauw samen met die binnen de topsectoren. Maar zoals reeds in de inleiding betoogd, voegt onze benadering iets wezenlijks toe: gericht op paradigmaveranderingen en doorbraken, positie gevend aan de systeemuitdaggers en innoverend over de grenzen van sectoren heen.

Tabel 1: Overzicht thema's en concepten Land- en tuinbouw en agribusiness.

	Thema	Concept	Fase
	Veehouderij Ontketend	Markt voor mest	Realisatie
		Antibioticavrije ketens	Ontwikkeling/ Realisatie
		ECOFERM!	Realisatie
		Pig your own	Ontwikkeling
	Schaal en vertrouwen	*)	
Overige, doorlopende concepten		Waterhouderij	Realisatie
		Innofisk	Realisatie
SIGN	Naar een renderende primaire sector	Gecertificeerde kruidenketen	Realisatie
	Arbeid: naar bevlogen werknemers en werkgevers	Work is gaming	Ontwikkeling/ Realisatie
	Tuinbouw in verbinding met de samenleving	Plukrollator	Ontwikkeling
		Zingevende kas	Ontwikkeling
		Goed Weer Garantie Vakantiepark	Ontwikkeling/ Realisatie
		Kassen van de toekomst: licht en drijvend	Realisatie
		Parels in het landschap	Ontwikkeling/ Realisatie
	Vernieuwing van het innovatielandschap	*)	
Kiemkracht	Duurzame eerlijke lupineketen	Boerenbrok	Ontwikkeling
		Lupine: goed voor u!	Ontwikkeling
	M€€rwaarde uit het eigen bedrijf	*)	
	Water: te nat, te droog,		
te zout	*)		
Overige doorlopende concepten		Biochar: klimaatreddende bodem	Ontwikkeling
		SmartBot	Ontwikkeling
Courage	Klimaatkoe	Fotonenboer	Realisatie
		Carbonbanking	Ontwikkeling
	Afval bestaat niet	**)	
	Biobankier	Zuivelnatuur	Realisatie

		Biobankier	Ontwikkeling
	Nationale mascotte: de gelukkige koe	Koeientuin	Realisatie
		Amazing Grazing	Ontwikkeling
	Melkveemaatschappij	Courage Carrousel	Oriëntatie
		Bedrijfsontwikkeling door cocreatie	Ontwikkeling
Noordzee-visserij	Naar een duurzame, renderende visserij	Neusje van de zalm	Realisatie
		Multipurpose maritiem ondernemerschap	Ontwikkeling
		Naar nieuwe energie	Ontwikkeling
		De zee als ecologisch kapitaal	Oriëntatie

*) Thema in verkenningsfase

**) 'Grassa!' en 'Fosfaat in Balans' zijn afgesloten (zie Bijlage 1)

2.1.1 Veehouderij Ontketend

Het 'wenkend perspectief' van een systeemwijziging is een duurzame veehouderij die een gewaardeerd onderdeel van de Nederlandse samenleving is en die economisch vitaal is. De aard van de veehouderij zal evenwel geheel anders zijn, met andere spelers, andere samenwerkingsverbanden en andere verdienmodellen. De ultieme consequentie kan zijn dat de huidige productiewijze uit Nederland verdwijnt. InnovatieNetwerk zal in 2012 nieuwe activiteiten in gang zetten langs de volgende lijnen:

• Breng consument/burger en productie dicht bij elkaar

Het verkleinen van de afstand tussen producent en consument, door het creëren van transparantie, betrokkenheid en mogelijkheden voor wederzijdse beïnvloeding, zien we als de sleutel om uit de huidige situatie van "georganiseerde onverantwoordelijkheid" te geraken. Deze strategie start bij groepen consumenten die het anders willen: zij organiseren zich op geheel nieuwe manieren, o.a. via sociale media. We willen deze groepen meer directe invloed geven op de verschijningsvorm van de veehouderij. Hiertoe gaan we samenwerking aan met personen en organisaties (geïnteresseerde buitenstaanders) die actief zijn via sociale media. We zoeken daarbij naar parallellen met andere sectoren, buiten de landbouw.

• Herontwerp het prikkelsysteem rond intensieve veehouderij

Veranderingsprocessen beginnen met een andere manier van kijken: het maken van een herontwerp van de sector langs nieuwe lijnen. Daarbij gaat het minder om het technische systeem, maar meer om het samenstel van prikkels (wet- en regelgeving, markt) dat het functioneren van de sector bepaalt. Het inschakelen van buitenstaanders met gebruikmaking van methoden uit de Systems Engineering leidt tot nieuwe perspectieven en opties. Hiertoe zullen we enkele sessies beleggen met creatieve outsiders volgens een systeembenadering.

• Geef systeemuitdaggers de ruimte

Systemen veranderen onder invloed van succesvolle initiatieven, vaak van buiten het bestaande circuit. Er worden parallelle ketens ontwikkeld. Ondernemers met een sterke drive en een visie op een ander bedrijfsmodel hebben kans van slagen. Zij kunnen de nieuwe rolmodellen zijn. We zullen potentiële systeemuitdaggers uit andere sectoren benaderen als inspiratiebron en laten hen aangeven hoe zij een nieuw businessmodel of marketingconcept zouden ontwikkelen voor een duurzame intensieve veehouderij.

Concepten

Onderstaande concepten gaan over het innoveren met en het geven van een positie aan systeemuitdaggers (mest, antibiotica), en het leggen van nieuwe verbindingen tussen consument/burger en productie.

Markt voor mest

Het ontwikkelen van markten en ketens voor waardevolle bestanddelen in mest als structurele oplossing van het mestprobleem. Samen met een afvalverwerker in mestoverschotgebieden worden ketens ontwikkeld, die grondstoffen uit mest tot waarde brengen. In overleg met overheden worden randvoorwaarden gecreëerd om dit te realiseren. Er zal een branche-instituut mestverwerking worden opgericht om de versnelde totstandkoming van de markt te faciliteren en vanuit de branche concrete acties te ondernemen om barrières weg te werken. Vanuit dit traject is InnovatieNetwerk partner in de Green Deal over de verwerking van fosfaat.

Antibioticavrije ketens

Het met ondernemers ontwikkelen van varkens- en pluimveeketens die zonder antibiotica kunnen. De eerste fase van inventarisatie heeft door bewustwording al een forse reductie in gebruik opgeleverd. Eind 2011/begin 2012 wordt een besluit genomen over de start van de tweede fase, waarin daadwerkelijke realisatie van antibioticavrije ketens aan de orde is.

ECOFERM!

Een kringloopboerderij die naast vlees ook energie, algen en schoon water produceert op basis van mest en stallucht.

In 2011 is het rapport met de resultaten tot nu toe verschenen. Het gevormde consortium (Phycom, Dorset en Certified Energy/Smack) van bedrijven werkt samen om tot een werkende, integrale demo te komen. Deze partijen pakken het nu verder op. Bij AlgaePrac van WageningenUR is door InnovatieNetwerk een faciliteit gecreëerd waar bedrijven testen kunnen laten uitvoeren om de geschiktheid van reststromen voor algenkweek te bepalen. InnovatieNetwerk bewaakt de kwaliteit van de aanvragen en de rapportages.

Pig your own

De consument wordt prosumert en kan rechtstreeks bepalen op welke wijze "zijn" varkens worden gehouden. Na een intensief zoekproces om tot een innovatief en toch haalbaar concept te komen, zal dit in 2012 worden gelanceerd.

2.1.2 Schaal en Vertrouwen

In de Nederlandse landbouw is schaalvergroting een succesvolle strategie gebleken om te concurreren op binnen- en buitenlandse markten op basis van volume, uniformiteit en kostprijs. Schaalvergroting heeft in alle schakels van de keten (toelevering, primaire productie en verwerking) plaatsgevonden.

De keerzijde van schaalvergroting wordt steeds duidelijker.

Schaalvergroting lijkt afbreuk te doen aan het vertrouwen van bepaalde groepen in de samenleving in de wijze waarop voedsel wordt geproduceerd.

Het doel van dit thema is om de schaal van productie en de effecten die dit heeft op het vertrouwen van burgers en consumenten nader te bezien en om alternatieven te ontwikkelen voor de huidige dominante trend naar schaalvergroting. Daarbij komen vraagstukken aan de orde als:

- Waar raken schaal en vertrouwen elkaar? Met andere woorden: Op welke wijze beïnvloedt schaalvergroting in de veehouderij het vertrouwen van mensen in dit systeem?
- Hoe kan een landbouwsysteem eruitzien, dat zijn kracht ontleent aan andere aspecten dan schaalvergroting en zo bijdraagt aan het vertrouwen? Zijn hier principes zoals kristalgroei bruikbaar?
- Welke perspectieven bieden volgens nieuwe principes ontworpen systemen de economische vitaliteit in termen van vertrouwen, effecten op de omgeving, flexibiliteit en veerkracht van deze systemen?

De aanpak van deze vraagstukken is vooral ontwerpend, en minder analyserend. De gewenste schaalgrootte is daarbij een afgeleide van primaire ontwikkelcriteria zoals vertrouwen, identiteit, nabijheid, beheersbaarheid en flexibiliteit. De ontwerpen van productieketens en -netwerken zouden dus ook een mix van groot- en kleinschalige elementen kunnen opleveren.

Concepten

Nog geen concepten voor dit thema.

Overige concepten

Waterhouderij

De grondgebruikers (veelal boeren) bergen hemelwater en stellen dit beschikbaar aan hun omgeving voor verschillende functies. Met deze gebiedsgerichte aanpak worden verschillende doelen gerealiseerd en ontstaan nieuwe economische dragers. Op een aantal plaatsen (o.a. Walcheren) zijn pilots in voorbereiding. In 2012 wordt een koppeling gelegd met het waterthema binnen Kiemkracht (zie Paragraaf 2.1.14).

InnoFisk

Realisatie van de reproductie van de Europese paling in gevangenschap in Volendam. De productie van palinglarven is nu operationeel. De Glasaal Volendam BV wordt gefinancierd door diverse partijen in Volendam en is gevuld met personeel. Het concept is nu halverwege:

er zijn larven, maar er is nog geen voedsel om de larven op te kweken tot glasaal. De vorming van een consortium om dit voer te kunnen produceren, is in ontwikkeling en zal nog de nodige aandacht vragen. Daarna moet het traject op eigen benen staan.

Alliantie met Stichting Innovatie Glastuinbouw Nederland (SIGN)

In 2012 start een nieuwe periode (t/m 2015) voor de samenwerking met SIGN. Hiervoor is door het bestuur van SIGN een nieuwe agenda opgesteld. Financiering is reeds toegezegd door InnovatieNetwerk, LTO Noord, ZLTO en LLTB. Gelet op de ontwikkelingen rond de Productschappen is de toezegging van het Productschap Tuinbouw voorlopig beperkt tot 2012. In 2012 vindt nadere besluitvorming over voortzetting plaats.

2.1.3 Naar een renderende primaire sector

Volgens de analyse ‘Topsector rendeert niet’ is het rendement bij tuinders structureel te laag. Tuinders kunnen onvoldoende in productvernieuwing of maatschappelijke thema’s investeren. De schaal van de individuele ondernemingen is te klein tegenover hun grote afnemers, hun positie in de keten is zwak en het innovatiesysteem houdt de focus op procesinnovaties in stand waar markt- en productgerichte innovaties nodig zijn (zie Paragraaf 2.1.6). Een achttal concepten (nieuwe product-marktcombinaties) is in 2011 voor tuinders uitgewerkt en gecommuniceerd. Naast deze concepten is een begin gemaakt met beleving van voedsel in zorginstellingen, in combinatie met directe levering door Nederlandse vissers en tuinders.

Concepten en activiteiten

Het verkennen van het vergroten van de marktmacht willen we uitvoeren door het ontwerpen van radicaal nieuwe samenwerkingsvormen en deze te vertalen naar nieuwe business- en productmodellen.

Gecertificeerde kruidenketen

We hebben geïnventariseerd welke kansen er zijn voor de teelt van medicinale kruiden als product van de glastuinbouw. De Nederlandse Vereniging voor Fytotherapie heeft een website gebouwd met wetenschappelijk verantwoorde kennis over de toepassing van kruiden. De Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit (NVWA) verbiedt het koppelen van leveranciers van kruiden aan deze website, voor zover het geen geregistreerde geneesmiddelen zijn. De wetgeving maakt een strikt onderscheid tussen voedingsmiddelen en geneesmiddelen, terwijl er legio producten zijn die wel een positieve werking hebben, maar niet als geneesmiddel geregistreerd staan. Ondanks deze juridische belemmeringen liggen er toch kansen voor ondernemers. Hiermee gaan we verder.

2.1.4

Arbeid: naar bevlogen werknemers en werkgevers

Arbeid als thema loopt door in de nieuwe agenda. Arbeid is de achilleshiel van de hele tuinbouw: er dreigt een tekort op de arbeidsmarkt (capaciteit en kwaliteit).

Arbeid is in het advies Topsector Tuinbouw & Uitgangsmateriaal een prioriteit. De sector verwacht in 2020 in heel Nederland een personeelstekort van 200.000 mensen. Het is van cruciaal belang om niet alleen mensen te werven, maar ook om ze te behouden voor de sector door ze doorgroeikansen te bieden en een omgeving die ze gelukkig maakt. Bij de ongeschoolde arbeid put de sector veel uit het buitenland; dat maakt de sector kwetsbaar wanneer deze stroom stopt.

Bovendien komt het draagvlak in de samenleving niet ten goede als er vooral buitenlandse uitzendkrachten werkzaam zijn. Indien de economische ontwikkeling in Polen en Duitsland doorzet, zal er significant meer lokale werkgelegenheid zijn en vervalt de noodzaak voor Polen om in Nederland aan de slag te gaan.

De omslag die we moeten bereiken, is tweeledig:

- Werkgevers gaan hun medewerkers zien als bron van inkomsten;
- Medewerkers vinden hun werkplek in de tuinbouw zinvol, nuttig en boeiend.

Door sectororganisaties wordt weliswaar stevig geïnvesteerd in dit thema, maar de uitdagingen zijn bijzonder groot. SIGN zal zich vooral richten op een grensverleggende niche: de koppeling van arbeid met social media en de gaming-wereld.

Concepten

Work is gaming

De koppeling tussen werk en gaming. We gaan een breed 'Work is Gaming'-programma opzetten, dat human resource management (motiveren, opleiden en teambuilding) vormgeeft aan de hand van game theory en social media. Het gebruik hiervan vergt een majeure cultuuromslag van de sector in het omgaan met personeel.

2.1.5

Tuinbouw in verbinding met de samenleving

De tuinbouw biedt de samenleving economische kracht, werkgelegenheid en mooie producten. Maar de sector vraagt ook veel van de samenleving: ruimtegebruik, infrastructuur, goede fiscale en financiële omstandigheden, huisvesting van buitenlandse uitzendkrachten, goed onderzoek en onderwijs. Om die situatie én de 'licence to produce' te behouden en waar mogelijk te versterken, is het van groot belang dat de sector in een goede verbinding staat met de samenleving. Michael Porter geeft aan dat succesvolle bedrijven niet alleen economisch sterk zijn en duurzaam produceren, maar ook veel betekenis bieden aan de directe omgeving. Onder dit thema zoeken we naar innovaties op

zowel maatschappelijk niveau als productniveau.

Dit kan onder andere gaan om:

- De verbinding tussen tuinbouw en de stad (veerkrachtige systemen van tuinbouw dicht bij metropolen);
- Nieuwe businessmodellen voor glastuinbouw die functies in de omgeving vervult;
- Ruimtelijke kwaliteit en institutionele belemmeringen rond ruimtelijke ordening bij; herstructurering, bedrijfsinnovaties en gebiedsontwikkeling.

Concepten en activiteiten

Wat gaan we in 2012 doen:

- Visie ontwikkelen hoe de tuinbouw waarde kan toevoegen aan zijn omgeving;
- Zoeken naar een verbinding met gezondheid en geluk;
- Businessmodellen ontwikkelen hoe tuinders het maken en onderhouden van de verbindingen met de samenleving kunnen financieren.

En tevens het verder uitwerken en realiseren van (soms nog prille) concepten:

Plukrollator

Welke waarde kan de tuinbouw bieden aan zorginstellingen op het gebied van voeding, beleving, energie en dagbesteding? Mede gekoppeld aan 'Zingevende kas'.

Zingevende kas

Het benutten van een kasomgeving voor maatschappelijke doelstellingen als reïntegratie, dagbesteding zorgvragers, educatieve omgeving. Eerste verkenning uitgevoerd in Schiebroek Zuid. Verdere uitwerking in 2012.

Goed Weer Garantie Vakantie Park

Nederland is een belangrijke vakantiebestemming, maar het weer is zelfs in de zomer een onzekere factor en kan de vakantiepret flink bederven. Kan de kas uitkomst bieden? Dit idee staat al langer op de agenda van SIGN, maar tot nu toe zijn geen geschikte ondernemers gevonden die met het idee aan de slag willen gaan. Een variant hierop is particulieren overdekte moestuinen aanbieden. Dit is in 2011 wel opgestart.

Kassen in de toekomst: licht en drijvend

Waterberging en intensief ruimtegebruik zijn de drivers achter de drijvende kas, waarbij nieuwe technologieën zorgen voor een innovatief drijfsysteem. Er is een patent verleend voor het nieuwe systeem. In het komende jaar zoeken we naar locaties om het idee te verwezenlijken.

Parels in het Landschap

Tuinders bouwen steeds hogere kassen, waarmee hun invloed op het landschap toeneemt. De maatvoering van de infrastructuur (wegen, openbaar groen) is nauwelijks aangepast. Om de 'licence to produce' te behouden, is het belangrijk dat de sector zich bewust is van zijn impact op de omgeving. InnovatieNetwerk/SIGN heeft in 2011 een

fraaie publicatie met tal van voorbeelden en toekomstvisies uitgebracht in samenwerking met de uitgeverij Blauwdruk. In 2012 wordt bekeken welke kansen het concept biedt voor het versterken van de verbinding van de tuinbouw met de samenleving.

2.1.6 Vernieuwing van het Innovatielandschap

SIGN heeft de afgelopen jaren de werking van het innovatiesysteem ter discussie gesteld omdat dit een duidelijk manco heeft: de focus ligt bij de tuinbouw nog steeds op procesinnovaties, terwijl er marktgerichte en organisatorische innovaties nodig zijn voor een renderende bedrijfstak, maar die ondervinden tal van belemmeringen. Zo blijkt collectieve financiering van productontwikkeling moeilijk, zijn ketenpartijen onwillig om data te verstrekken, is zowel de overheid als het betrokken kennissysteem vooral gericht op procesinnovaties, is de schaalgrootte van bedrijven en de daarbij behorende productieomvang moeilijk te matchen met individuele klanten, en is fijnmazige logistiek van verse producten complex.

Concepten en activiteiten

SIGN gaat partijen stimuleren om het innovatiesysteem zo aan te passen dat het systeem markt- en productinnovaties stimuleert. SIGN gaat institutionele belemmeringen bij de verschillende instanties op de agenda zetten, sturen op het aanpassen van beleidsinstrumenten zoals het Technologisch Ontwikkelingskrediet, de EU-verordening voor GMO-investeringen en sturen richting marktinnovaties.

In overleg met andere primaire sectoren verkennen we oplossingen voor fijnmazige logistiek. Hierbij gaan we in nauw overleg met de uitvoeringsorganisatie van de innovatieagenda Topsector Tuinbouw & Uitgangsmateriaal (vanuit Greenports Holland).

Alliantie met Courage (melkveehouderij)

Courage is de innovatieorganisatie van LTO en NZO voor de melkveehouderij. Sinds haar start in 2004 heeft Courage een vast samenwerkingsverband met InnovatieNetwerk.

De samenwerkingspartners binnen Courage maken steeds afspraken voor periodes van drie jaar. Na afronding van elke periode worden de resultaten geëvalueerd en wordt een innovatieagenda voor de volgende drie jaar opgesteld. De derde periode eindigt eind 2012.

De agenda voor de derde periode heeft als centrale motto “**Melkveehouderij in verbinding**”. De geagendeerde innovatiethema's zijn:

2.1.7 Klimaatkoe

Naar een energieneutrale, klimaatvriendelijke melkveehouderij. De melkveehouderij heeft uitstekende kansen om met wind, zon of biomassa energie te produceren. Courage heeft hieraan sinds haar

start, samen met InnovatieNetwerk veel aandacht besteed in diverse projecten. In het verlengde van de productie van duurzame energie is het reduceren van de emissie van broeikasgassen de grote uitdaging. De melkveehouderij is de belangrijkste bron van methaan en een belangrijke bron van lachgas. De ambitie is dat de sector van een deel van het probleem, een deel van de oplossing wordt.

Concepten

Fotonenboer

In 2010 is de pilot met een innovatieve techniek van opslag van zonnestroom en een revolutionaire smart grid-toepassing op een melkveebedrijf in de Achterhoek van start gegaan. In 2012 zal het opslagsysteem (VRB) verder worden verbeterd. Ook zal de energie-efficiëntie van het gehele bedrijf worden verbeterd door de toepassing van nieuwe technieken en wordt een totaalontwerp gemaakt om het bedrijf eerst energieneutraal en vervolgens klimaatneutraal te maken.

Carbonbanking

Het idee: maak van de bodem een 'carbonsink'. Dat helpt mee het klimaatprobleem te verminderen en draagt bij aan een hoogproductieve en schonere agroproductie. Een verkenning van de opslag van koolstof in organische stof in gras- en maïsland is in 2011 afgerond. In 2012 zullen een of meerdere concepten verder worden uitgewerkt.

2.1.8

Afval bestaat niet - sluiten van biologische kringlopen

Kernkwaliteit van de melkveehouderij is de nutriëntenkringloop. Cradle to cradle van nature. Een belangrijke uitdaging is de kringloop verder te sluiten door verbetering van de nutriëntenbenutting. Op zoek naar nieuwe technieken en werkwijzen van recycling en upcycling. Kernconcept binnen dit thema is 'Grassa!' (raffinage van gras), dat inmiddels door het bedrijfsleven zelf wordt voortgezet. Daarnaast is gewerkt aan een verkenning van nieuwe mogelijkheden om fosfaat te recyclen (fosfaatbalans). Beide concepten zijn afgerond (zie Bijlage 1).

2.1.9

Nationale Mascotte - de gelukkige koe

Dierenwelzijn en diergezondheid krijgen steeds meer kritische aandacht vanuit markt en samenleving. De koe is een nationale mascotte. Van belang is dat feiten en beelden meer recht gaan doen aan de maatschappelijke verwachtingen en ambities.

Concepten

Koeientuin

De koeientuin moet het natuurlijke, diervriendelijke antwoord worden op de steeds grotere industriële loods en in het landschap. Een geheel

nieuwe vorm van huisvesting van melkvee waarin de dieren maximale vrijheid hebben (geen ligboxen) in een groene omgeving (bepanting in de stal). In 2011 is financiering voor een pilot verkregen. De pilot (met 65 koeien) zal in 2012 worden gerealiseerd. Met name het testen van de ontwikkelde uitmestrobot en de ammoniakemissie zijn nog belangrijke onderzoeks- en ontwikkelvragen.

Amazing Grazing

Een in 2011 nieuw gestart project waarbij samen met een groep groot-schalige beweiders ('Grote Grazers') ontwerpen worden gemaakt voor weidegang waarin een aantal dilemma's zijn samengebracht (grote koppels koeien, automatisch melken, hoge productieniveaus) die de oorzaak zijn van de huidige opstaltrend. Het doel is een of meerdere van deze ontwerpen ook daadwerkelijk te realiseren. Behalve het maken van ontwerpen willen we ook direct werken aan technologische innovaties die arbeidsbehoefte en planning van weidegang ondersteunen en vergemakkelijken. Daarnaast vormt het project de aanjager van een nieuw te starten onderzoeksprogramma binnen WUR, waar het onderzoek naar weidegang en graslandmanagement al ruim een decennium vrijwel stilligt.

2.1.10 Biobankier - bewaarder en hersteller van biodiversiteit

De melkveehouderij beheert circa 60% van de groene ruimte. De biodiversiteit in die ruimte is sterk achteruitgegaan en neemt nog steeds af. Verrijking in plaats van verarming is in toenemende mate een uitdaging voor de sectorale 'license to produce'.

Concepten

Biobankier

Agrarisch natuurbeheer boekt onvoldoende resultaat, kost de gemeenschap te veel en levert in de markt niets op. In 2011 is een verkenning uitgevoerd naar nieuwe modellen voor effectief en lonend agrarisch natuurbeheer. Een nieuw concept is uitgewerkt in een essay dat in een workshop is besproken en getoetst, en als publicatie uitgebracht. Het betreft een Dairy Stewardship Council die, analoog aan FSC en MSC, een door ketenpartijen ontwikkeld keurmerk in de markt zet dat borg staat voor een 'biodiverse' melkveehouderij. In 2012 zal het concept met een groep stakeholders verder worden uitgewerkt.

ZuivelNatuur

Een nieuwe cross-over tussen natuur, melkveehouderij en burger. De melkveehouderij als dienstverlener voor beheer van natuurterreinen en als verbindende schakel tussen burger en natuur. Nadat dit project in 2010 de nodige averij had opgelopen, is het in 2011 opnieuw gestart. Er is een pilot in de omgeving van Ommen van start gegaan en een uitgebreid onderzoek verricht naar de beelden en percepties van consumenten bij zuivel uit natuurgebieden. Eind 2011/begin 2012 moeten het ketenconcept, marktplan en businessplan voor 'ZuivelNatuur' gereed zijn, waarna in 2012 een bedrijf kan worden

opgericht (door de betrokken ondernemers) en deelnemers elders in het land kunnen worden geworven.

2.1.11 Melkveemaatschappij - nieuwe particuliere cross-over ondernemingsvormen

Nederland is een stadstaat. De melkveehouderij creëert nieuwe, zakelijke kansen als ze zich op nieuwe, open manieren gaat verhouden tot en verbinden met haar omgeving.

Concepten

Courage Carrousel

In 2011 is een nieuwe methodiek getest om doelgericht en intensief melkveehouderij in verbinding te brengen met branchevreemde domeinen. Doel: Het wederzijds verkennen van kansen en nieuwe cross-overs. De oogst wordt middels social media breed gedeeld. De pareltjes vormen grondstof voor de ontwikkeling van nieuwe Courage-concepten. In 2012 wordt de Courage Carrousel verder ontwikkeld en kunnen hopelijk enkele nieuwe ideeën worden doorontwikkeld tot een robuust concept.

Bedrijfsontwikkeling door cocreatie

Op het bedrijf waar de pilot voor de Koeientuin in ontwikkeling is, is in 2011 geëxperimenteerd met het intensief betrekken van de omgeving bij de ontwikkeling van het bedrijf. Zo is in een aantal workshops een ontwerp gemaakt voor een landschapsplan. Ook de Koeientuin zelf, de uitvoering daarvan en de verbinding met nieuwe activiteiten (educatie, recreatie, energieproductie) worden in een omgevingsdialoog ontwikkeld. In 2012 zal dit proces worden afgerond en zal een publicatie verschijnen met het geboekte resultaat, de opgedane leerervaringen en een procesontwerp voor bedrijfsontwikkeling door cocreatie.

Alliantie met Kiemkracht (akkerbouw)

Kiemkracht is een alliantie van het Productschap Akkerbouw en InnovatieNetwerk. In 2011 is de tweede driejaarsperiode van Kiemkracht gestart. Centraal in de agenda voor periode 2011-2013 staan drie thema's: 'Duurzame eerlijke (lupine)keten', 'M€€rwaarde uit het eigen bedrijf' en 'Water: te nat, te droog, te zout'.

2.1.12 Duurzame eerlijke (lupine)keten

Lupine is een kansrijk nieuw gewas voor de akkerbouw. Voor de omslag naar een meer op plantaardige eiwitten gebaseerde humane consumptie, maar ook als eiwitbron voor veevoer ter vervanging van soja. Binnen dit concept worden de kansen van lupine verder ontwikkeld, inclusief het ontwikkelen van een fair share businessmodel voor de nieuw op te zetten lupineproductieketen.

Boerenbrok

BoerenBrok is een hoogwaardige diervriendelijke veehouderijketen gebaseerd op eiwitrijk GMO-vrij veevoer uit de eigen regio: lupine. Akkerbouwers en veehouders werken samen in regionaal gesloten minerale kringlopen met een sterke positie van de primaire ondernemers. De eerste lupinevarkens zijn reeds geslacht en tijdens de parlementaire barbecue uitgeserveerd. Samen met slachter, vleesverwerker en een topkok is een nieuwe procedé voor varkensvleesbereiding ontwikkeld.

In 2012 wordt verder gewerkt aan het ontwikkelen van de diervriendelijke lupinevarkensstal. Daarnaast wordt er een nieuw businessmodel voor een verticale ketencoöperatie ontwikkeld waarbij eerlijk marge verdelen het uitgangspunt is.

Lupine: goed voor u!

Lupinen zijn een gezonde basis voor humane voeding. Lupinen in het dieet voorkomen hart- en vaatziekten en bevorderen de darmgezondheid door prebiotische werking. Het project 'LupiCarp' (start in 2011) is een Europese samenwerking met het doel een gezondheidsclaim voor lupine te vestigen. Samen met een topkok, een cateraar en een verzorgingsinstelling wordt het concept/project 'Lupin-Silver' ontwikkeld. Dit concept heeft tot doel smakelijke gezonde producten van regionaal geproduceerde lupinen voor de ouder wordende mens te ontwikkelen.

2.1.13

M€€rwaarde uit het eigen bedrijf

Het ontwikkelen van nieuwe waardecreatie en verdienmodellen door het perspectief op het eigen akkerbouwbedrijf op verrassende wijze te veranderen.

Concepten

Nog geen concepten voor dit thema. Thema is in de oriëntatiefase.

2.1.14

Water: te nat, te droog en te zout

Water is eeuwenlang het grootste probleem in de landbouw geweest. Water is het thema waar akkerbouwers 's nachts van wakker liggen. Van te veel, te weinig of verziltend water. Welke grensverleggende concepten zijn denkbaar om tot doorbraken te komen op dit vlak?

Concepten

Nog geen concepten voor dit thema. Thema is in de oriëntatiefase. Koppeling met Waterhouderij wordt nader bekeken (zie Paragraaf 2.1.2)

Daarnaast lopen twee concepten door vanuit de vorige periode:

Biochar: klimaatreddende bodem

Biochar is verkoolde biomassa dat wanneer het aan de bodem wordt toegevoegd, zowel de bodem verbetert als permanent CO₂ in de bouwvoor opslaat. Kiemkracht heeft in samenwerking met de Provincie Groningen een Europees INTERREG gefinancierd project ontwikkeld. In dit project werken dertien partners uit zeven landen rond de Noordzee samen. In 2012 vinden de eerste grootschalige bodemproeven met Biochar plaats.

SmartBot

De omslag van grootschalige naar kleinschalige (gerobotiseerde) landbouwmachines met potentiële winst voor bodemkwaliteit én landschap. Kiemkracht heeft in samenwerking met Nederlandse en Duitse partners het project 'SmartBot' ontwikkeld. Per 1 september 2011 start het driejarige project. Hier werken akkerbouwers samen met kennisinstellingen en landbouwmachinefabrikanten aan de ontwikkeling van vier robotprototypen: de oogstrobot, onkruidrobot, aardappelopslagrobot en vogelverschrikrobot. In het kader van dit concept wordt ook een robot future center voor de akkerbouw opgericht.

Noordzeevervisserij

2.1.15

Naar een duurzame, renderende Noordzeevervisserij

Op het vlak van de Noordzeevervisserij werken we nauw samen met de directie AKV van EL&I. De personele inzet (projectleider innovatie Noordzeevervisserij) wordt gefinancierd vanuit de Projectenpool van EL&I, terwijl InnovatieNetwerk naast kennis en ervaring, ook programmamiddelen inzet. De centrale lijn voor het hele programma is: "Naar een duurzame, renderende Noordzeevervisserij." Op vier onderwerpen zijn door het inmiddels opgeheven Visserij Innovatie Platform (met actieve deelname van InnovatieNetwerk) vier langetermijnambities geformuleerd. Conceptontwikkeling en -realisatie loopt langs die vier lijnen.

Daarnaast zijn we ook betrokken en in enkele gevallen initiërend ten aanzien van de toekomstige innovatiestructuur binnen de sector.

Concepten

Van visser naar multipurpose maritiem ondernemer

Vissers verbreden de economische basis van hun onderneming door ook aanpalende maritieme activiteiten uit te voeren, zoals zeeonderzoek en diensten voor/samenwerking met offshore energiewinning. In 2012 wordt vooral ingezet op het concreet handen en voeten geven aan in 2011 uitgevoerde verkenningen naar economische kansen.

Het neusje van de zalm

Een positionering van vis aan de bovenkant van de markt met een sterke positie van de vissers in marktgerichte ketens. In vervolg op de

door Berenschot uitgewerkte modellen wordt ernaar gestreefd om enkele prille, veelbelovende ontwikkelingen in de sector op dit vlak te versterken en een positie te geven. Tevens wordt gekeken naar de aandacht voor marktgericht ondernemerschap in het onderwijs (nu vooral gericht op vakmanschap).

Naar nieuwe energie

In 2025 is het verbruik van fossiele energie met 90% gereduceerd. Er wordt gebruik gemaakt van kennis en ervaring uit geheel andere sectoren. In 2012 ontwikkelen we een businesscase voor de toepassing van LNG en blijven we de ontwikkelingen ten aanzien van de toepassing van zeilen volgen. We gaan de mogelijkheid van toepassing van een thoriumreactor verkennen. Met ondernemers en kennisinstellingen wordt een verkenning uitgevoerd naar een nieuw, revolutionair, energiezuinig multipurpose schip.

De zee als ecologisch én economisch kapitaal

De visserijsector neemt zelf de verantwoordelijkheid voor een goede balans tussen ecologische en economische belangen op zee. Dit houdt onder andere in het verkennen van alternatieve beheersstrategieën in het krachtenveld van het Europees Visserij Beleid.

2.2

Natuur, landschap en ruimte

	Thema	Concept	Fase
	Natuur en landschap: naar een evenwicht tussen behoud, beleving en benutting	Knooperven	Realisatie
		Tijdelijke Natuur	Realisatie
		Nieuwe Markten	Realisatie
		Jouw Natuur	Oriëntatie/ Ontwikkeling
		Tijdelijk Anders Bestemmen	Realisatie
		Herinnerd Groen	Realisatie
		Uitzichtgarantie	Realisatie
		Singelgolf	Realisatie
		Gebruiks natuur	Ontwikkeling/ Realisatie
	Grond als sleutelfactor voor ruimtelijke kwaliteit	*)	Realisatie
STIRR	Financiering Innovatie	Participatiemaatschappij	Realisatie
	Grond als sleutelfactor bij duurzaam recreatief gebruik	*)	
	Verbinding tussen kennis en innovatie	Leisure hotspots	Ontwikkeling

*) : thema in verkenningsfase

Tabel 2: Thema's en concepten binnen het cluster Natuur, landschap en ruimte.

2.2.1 Natuur en Landschap: naar een evenwicht tussen behoud, beleving en benutting

In de afgelopen decennia zijn natuur en landschap weggedreven uit de belevingswereld van mensen. Mensen herkennen zich steeds minder in het natuurverhaal van overheden en natuurorganisaties. Een louter ecologische insteek (natuur is er voor planten en dieren) en een verstarde systeem van wet- en regelgeving zijn belangrijke oorzaken voor dit verminderde draagvlak. Natuur is 'vertechnocratiseerd' tot natuurdoeltypen en Natura2000-beperkingen. Beleving komt op de tweede plek en benutting is jarenlang een stiefkindje geweest. Ondernemers zien natuur steeds meer als een bedreiging en niet als een kans om te ondernemen. Dat is funest voor het draagvlak van het beleid. Tegelijkertijd is de overheidsdominantie in financiering toegenomen. Dat kan heel efficiënt zijn, maar in combinatie met het afkalvend draagvlak maakt dat natuur en landschap kwetsbaar. Bovendien blijven mogelijkheden voor private financiering onderbenut.

Sinds het aantreden van het kabinet-Rutte is een ontwikkeling gaande waarin overheden de financiële middelen voor natuur zeer stevig afbouwen en veel meer de nadruk leggen op de inzet van private en particuliere partijen. Dat zal niet gemakkelijk zijn, gezien de ontstane vervreemding tussen het beleid en deze partijen. De vraag is ook of een omslag van publieke naar private dominantie wel de oplossing is. In elk geval dreigen natuur en landschap door deze ontwikkelingen tussen de wal en het schip te vallen.

Maar het probleem is nog complexer. Ondanks de jarenlange nadruk op behoud van natuur en landschap wordt al decennialang geconstateerd dat de biodiversiteit in Nederland achteruitloopt. Je zou dus kunnen zeggen dat zelfs het "enge" doel dat werd nagestreefd, niet is gerealiseerd. En dat terwijl recentelijk de commissie-Alders het belang van biodiversiteit (en daarmee van natuur en landschap) nog eens heeft benadrukt. Denk daarbij aan positieve effecten op onder andere gezondheid, veiligheid, grondstoffen, nationaal inkomen en internationaal vestigingsklimaat.

Wat maakt deze problematiek zo hardnekkig? De kern zit waarschijnlijk in het ontkoppelen van behoud, beleving en benutting van natuur en landschap. Door de eenzijdige nadruk op behoud en het maar mondjesmaat ruimte bieden aan beleving en benutting, zijn burgers en bedrijven op afstand komen te staan en is het initiatief geheel verschoven naar de overheden. Die overheden willen wel iets aan biodiversiteit doen (en doen dat ook daadwerkelijk), maar kunnen niet succesvol zijn zonder de inzet van burgers en bedrijven. Maar die doen niet mee, want ze zijn door diezelfde overheden in feite buitenspel gezet. Niet alleen wat betreft het realiseren van biodiversiteit, maar ook wat betreft beleving en benutting. En juist daaruit zouden ze de motivatie moeten én kunnen halen om ook met biodiversiteit aan de slag te gaan, als een soort welbegrepen eigenbelang.

De oplossing is – hoe paradoxaal dat ook moge klinken – meer aandacht voor beleving en benutting, om daardoor ook meer te bereiken op het gebied van biodiversiteit. En een verschuiving van publieke dominantie naar publiek-privaat maatwerk. Dat zijn ook precies de twee omslagen waaraan InnovatieNetwerk wil bijdragen:

A. Van publieke c.q. private dominantie naar publiek-privaat maatwerk

Hierbinnen staan twee zoekrichtingen centraal:

- **Innovatief aanbesteden**

Naar voorbeeld van het proces rondom de A2 in Maastricht willen we komen tot een nieuwe werkwijze om natuur aan te besteden.

Ontwerp, inrichting en beheer van nieuw te ontwikkelen natuur en beheer van bestaande natuur na mogelijke herinrichting.

Eerst maken we voor een concreet gebied een ontwerp voor een aanbesteding met minimale regels. Dus met zoveel mogelijk ruimte voor partijen om naar eigen inzicht de geformuleerde doelen te realiseren.

Vervolgens nodigen we drie consortia (een met een rode achtergrond, een met een groen-rode achtergrond en een met een groene achtergrond) uit om na te denken over de vraag hoe zij de klus zouden willen klaren. Partijen worden uitgedaagd om de kosten (zeker voor beheer) zo laag mogelijk en de inkomsten zo hoog mogelijk te maken. We proberen vervolgens om het beste idee in de praktijk te gaan uitvoeren op een locatie waar provinciale en gemeentelijke overheid bereid zijn met dit experiment mee te werken.

- **Privaat of particulier wat kan, publiek wat moet**

We kunnen constateren dat er nu een verschuiving plaatsvindt van veel publiek regelen naar (veel) meer privaat regelen. De discussie daarover lijkt soms wat door te slaan. Ook een markt moet gereguleerd worden om te kunnen functioneren. Bovendien hebben we hier ten dele van doen met publieke goederen en diensten waarvoor moeilijk of niet een marktprijs bepaald kan worden. Kortom: publieke interventie blijft nodig. Maar de vraag is: waar zou die zich ten minste op moeten richten?

Naar voorbeeld van buitenlandse succesverhalen (tevens lerend van de mislukkingen) en geïnspireerd door de institutionele economie laten we een visionair ondernemer met liefde voor natuur en een wetenschapper schetsen op welke manier we in Nederland maximaal ruimte kunnen geven aan ondernemers en burgers bij het ontwikkelen en beheren van natuur. Daarbij ontdekken we dan ook welke minimale inzet (planologie, wet- en regelgeving, financiering, voorlichting, etc.) de overheid moet plegen. Daarbij zal ook de rol van een eventuele gebiedsmakelaar aan de orde zijn. Deze rol kan vervuld worden door een bestaande organisatie zoals de bekende terreinbeherende organisaties in Nederland, als ook door geheel nieuwe organisaties.

Belangrijkste opgave daarbij zal zijn de rol van gebiedsmakelaar zo in te vullen dat er een dynamisch beheer- en onderhoudssituatie ontstaat die mee kan bewegen met veranderende omstandigheden.

Concepten

Knooperven

De uitdaging in dit concept is burgers kansen te bieden om te wonen op grotere boerenerven die hun agrarische functie verloren hebben en verantwoordelijkheid te nemen voor het beheer en onderhoud van de karakteristieke beplanting die de Knooperven verbindt en om tegelijkertijd bedrijfsontwikkeling mogelijk te maken voor toekomstgerichte agrarische bedrijven in een kleinschalig landschap. In 2012 zal de samenwerking worden gecontinueerd met de provincie Overijssel en de gemeente Tubbergen daar waar het gaat om het realiseren van het eerste piloterf in Langeveen. Uitgifte aan de nieuwe eigenaren zal naar verwachting in 2012 plaatsvinden. Ook zal gezamenlijk ingezet worden op verder verspreiding van het gedachtegoed en het stimuleren van andere initiatiefnemers zowel binnen de gemeente Tubbergen als binnen andere gemeenten in Overijssel om gebruik te maken van de opgedane kennis en ervaring.

Tijdelijke Natuur

Tijdelijke Natuur – natuur die voor een beperkt aantal jaren ontwikkeld wordt op gronden die wachten op realisatie van bestemmingen zoals bedrijvigheid of wonen – biedt permanente winst voor mens én natuur. In 2011 is de ontwikkelde ‘onthefing vooraf’ getoetst door de rechter. Daarmee is voor belangstellende grondeigenaren een laatste hobbel genomen. Het aantal aanvragen voor ontheffingen vooraf, en daarmee van het aantal Tijdelijke Natuurgebieden in Nederland, is de tien al gepasseerd. In 2012 zal samen met het Ministerie van EL&I ingezet worden op het in het leven roepen van een alliantie van grondeigenaren die zich in samenwerking met maatschappelijke organisaties en overheden gaan inzetten voor verdere toepassing van het concept. Daartoe is in december 2011 een Green Deal gesloten.

Nieuwe Marken

Door het bouwen van kleine aantallen woningen in lage dichtheden komen financiën beschikbaar voor de ontwikkeling van nieuwe, toegankelijke en streekgeïntegreerde natuurgebieden. Op verzoek van een gemeente in de provincie Fryslân heeft InnovatieNetwerk in 2011 geparticipeerd in een haalbaarheidsstudie naar Nieuwe Marken in deze gemeente. Op basis van de resultaten en na overleg met de provincie Fryslân is besloten de realisatie verder ter hand te nemen.

Jouw natuur: burgers en bedrijven zorgen voor natuur (groot en klein, ver weg en dichtbij) en overheden maken dat mogelijk

In dit concept wordt gewerkt aan projecten die het voor burgers en bedrijven mogelijk maken natuur te realiseren, te benutten en te exploiteren. Natuur en landschap zullen nog steeds een gevarieerde leefomgeving voor planten en dieren vormen, maar er zal ook een rijkdom aan (mentaal én financieel) gewaardeerde functies voor burgers en bedrijfsleven ontstaan.

Tijdelijk Anders Bestemmen

Ontwikkelingen in de toekomst worden steeds meer onvoorspelbaar en de horizon die met enige zekerheid overzien kan worden, lijkt steeds korter te worden. Denk aan klimaatverandering. Dat het klimaat

verandert, is wel duidelijk, maar het is onbekend met welke consequenties precies rekening gehouden moet worden en in welk tempo.

Als we ervan uitgaan dat de toekomst onvoorspelbaar is, moet (ook) de ruimte flexibel ingericht worden. Want wat nu goed en duurzaam lijkt, kan over tien jaar onzin blijken te zijn. Dat is de kern van het concept waar samen met RWS, Deltares en CURNET aan gewerkt wordt. In 2011 is een manifestatie georganiseerd waar eerste resultaten voor het voetlicht en in discussie zijn gebracht, en partijen zich gepresenteerd hebben die het gedachtegoed omarmen en er verder aan gaan werken. In 2012 zal de inzet van InnovatieNetwerk geconcentreerd zijn op mogelijke pilots in het landelijk gebied waarin praktijktoepassing van het gedachtegoed centraal staat.

B. Grenzeloze Biodiversiteit

Decennialang beleid om biodiversiteit te beschermen heeft onvoldoende gewerkt. InnovatieNetwerk vraagt zich af of er andere manieren denkbaar zijn om de biodiversiteit op het vereiste niveau te brengen en te houden. Een van de dingen die daarvoor nodig zijn, is dat natuur weer leuk, nuttig en economisch van belang zou moeten worden voor burgers en bedrijven uit alle hoeken en gaten van de samenleving. Als iedereen natuur in het hart en/of 'het kasboekje' heeft, zullen vele initiatieven ontstaan in de realisatie en het beheer van groen in allerlei soorten en maten, wat positieve gevolgen zal hebben voor de biodiversiteit. Natuur is overal – van de vensterbank tot de wildernis. Een dergelijk besef en een dergelijke erkenning en waardering zal ertoe leiden dat burgers en bedrijven zich eigenaar en gebruiker van de natuur voelen en er verantwoordelijkheid voor willen dragen. Deze benadering zal er bovendien toe leiden dat het beleid voor de 'beschermde/donkergroene' natuur beter begrepen en gedragen wordt (natuur komt weer bovenaan de politieke en maatschappelijke agenda te staan). Bij een nieuwe ronde bezuinigingen zullen mensen begrijpen dat natuur er niet vanzelfsprekend is en dat het ook niet gratis is. Concepten kunnen betrekking hebben op 'productienatuur (biomassa, voedsel, etc.) en consumptienatuur (echte speelbossen, wildkamperen, etc.)', 'natuurlessen (à la Smaaklessen), etc.' Ze kunnen iets geheel nieuws toevoegen, maar ze kunnen ook een aantal bestaande pareltjes gaan omvormen naar 'mainstream activiteiten'.

Concepten

Herinnerd Groen

In dit concept is een nieuwe wijze van burgerparticipatie beproefd door de openbare ruimte te ontwerpen op basis van jeugdherinneringen die bewoners hebben aan natuur en groen. Het concept is in pilotvorm toegepast in een typische stadswijk in Dordrecht (Wielwijk). De officiële naam van de in zomer 2011 geopende tuin is de Tuin der Herinnering. Op basis van monitoring van het gebruik van de tuin kan besloten worden over eventuele verdere inspanningen rond dit concept.

Uitzichtgarantie

Basisgedachte is dat een bewoner betaalt voor een blijvend vrij uitzicht vanuit zijn huis aan bijvoorbeeld een agrariër die de grond bezit

waarop de bewoner uitkijkt. In de afgelopen periode is het concept uitgewerkt in een samenwerkingsverband tussen Groenfonds, de WERV-gemeenten en InnovatieNetwerk. In 2012 zal ingezet worden op het afsluiten van eerste voorbeeldcontracten.

Singelgolf

Golf als versterking van de economische basis van het landbouwbedrijf, drager van ruimtelijke kwaliteit en een unieke golfbaan die loopt als een lint over meerdere landbouwbedrijven. Op verzoek van twee gemeenten in de provincie Groningen heeft InnovatieNetwerk in 2011 geparticipeerd in een haalbaarheidsstudie naar een Singelgolfbaan in deze gemeenten. Nadere besluitvorming op basis van de resultaten heeft geleid tot een volgende stap waarin gezocht zal worden naar een geïnteresseerde ondernemer om de verdere uitwerking mee op te pakken.

Gebruiksnatuur: groen als basis voor de Biobased Economy (voorheen: Biomassa als drager van het Landschap)

In dit concept wordt gewerkt aan projecten die groen (in het stedelijk gebied, het landelijk gebied en de EHS) multifunctioneel vormgeven en benutten. Naast een gevarieerde leefomgeving voor planten en dieren moet het groen weer een veelheid aan (mentaal én financieel) gewaardeerde functies voor burgers en bedrijfsleven gaan vervullen. Groen vormt de basis voor het welzijn van mensen én voor een bloeiende biobased economy. In 2012 werkt InnovatieNetwerk aan pilots op het gebied van het benutten van biomassa uit natuur, bos en landschap en aan de realisatie van windmolens in bos- en natuurgebieden.

2.2.2

Grond als sleutelfactor voor Ruimtelijke Kwaliteit

Door onze manier van omgaan met grond krijgen we bij het ontwikkelen van locaties vaak niet de ruimtelijke kwaliteit die we willen en zouden mogen verwachten. Zo wordt achteraf over veel woninglocaties gezegd dat ze te dicht bebouwd zijn, te weinig voorzieningen bevatten, of onvoldoende parkeerruimte bezitten, terwijl er vooraf toch zulke mooie schetsen waren. Blijkbaar zijn we niet in staat die mooie schetsen om te zetten in daden. Dit is een hardnekkig probleem, niet in de laatste plaats omdat er nogal wat partijen zijn die wel varen bij de gang van zaken. Uiteindelijk is het vooral de eindgebruiker die de rekening moet betalen in de vorm van minder kwaliteit dan verwacht, of een hogere uitgave.

Via analyse van een aantal spraakmakende praktijkcases (zowel 'groene' als 'rode') gaan we na waar de schoen precies wringt. In een volgende stap geven we aan of er oplossingen te ontwikkelen zijn door de grenzen op te zoeken van wat kan en mag, en proberen we die ook te realiseren. Mocht dit onvoldoende opleveren, dan wordt het perspectief verkend dat ontstaat door buiten het bestaande systeem te treden. Er wordt nauw samengewerkt met Nederland Boven Water. Gezamenlijk wordt ook het publieke en politieke debat gestimuleerd.

Concepten

Nog geen concepten voor dit thema.

Alliantie met Stichting Innovatie Ruimte en Recreatie (STIRR)

Het economisch belang (3% van het bruto nationaal product en ruim 4% van de werkgelegenheid) van de sector Toerisme en Recreatie wordt onvoldoende erkend en de 'licence to operate' ontbreekt vaak vanwege het vermeende of daadwerkelijke negatieve effect op de omgevingskwaliteit. Hierdoor, en door de felle internationale concurrentie, zijn de rendementen doorgaans te laag voor substantiële innovaties, waardoor het ontwikkelvermogen klein is. Zo ontstaat een neerwaartse spiraal die niet gemakkelijk is om te buigen. Belangrijkste reden daarvoor is dat het innovatiesysteem in de recreatiesector eigenlijk op alle onderdelen niet goed werkt. De beoogde omslag is er een naar Topsector en een erkende producent van omgevingskwaliteit. Om die omslag te realiseren, wordt aan onderstaande drie opgaven gewerkt. Mede in de context van die omslag wordt in overleg met EL&I gewerkt aan een Green Deal op dit vlak.

2.2.3 Financiering innovatie

Het blijkt om allerlei redenen voor veel ondernemers lastig om aan extern geld te komen voor de vernieuwingen die nodig zijn om uit de geschetste neerwaartse spiraal te komen. Financiers wijzen op het gebrek aan professioneel ondernemerschap en ondernemers wijzen op het gebrek aan kennis over risico's bij financiers. Ook speelt het beperkte eigen vermogen een rol, waardoor het percentage vreemde financiering vaak hoog moet zijn. Het bestaande instrumentarium helpt te beperkt. Derhalve is nieuw instrumentarium nodig.

Concepten

Participatiemaatschappij

Via zo'n maatschappij stellen ervaren en kapitaalkrachtige ondernemers kennis en geld ter beschikking aan (jonge) collega's die willen innoveren. In 2011 zijn de mogelijkheden voor het oprichten van een Participatiemaatschappij verkend en zijn mogelijke deelnemers benaderd. In 2012 werken we aan de daadwerkelijke realisatie, waarbij het voortouw zoveel mogelijk bij ondernemers ligt.

2.2.4 Grond als sleutelfactor bij duurzaam recreatief ruimtegebruik

Ten opzichte van bijvoorbeeld de agrarische sector of natuur gebruikt recreatie maar weinig grond. Toch wil de sector meedoen met processen van gebiedsontwikkeling om zodoende invloed te krijgen op de te realiseren of te behouden kwaliteiten. De vraag is hoe dat kan gebeuren. Grond aankopen om evenveel areaal te verwerven als andere

partijen is doorgaans vanwege de kosten geen serieuze optie. Derhalve zal de oplossing gezocht moeten worden in slimme samenwerking. Een gerelateerd probleem is dat grond met een recreatieve bestemming een relatief hoge prijs heeft kijkend naar de verdien capaciteit van de sector. Dat maakt het lastig te investeren in bijvoorbeeld mooiere en ruimer opgezette vakantieparken. Dit thema heeft een nauwe relatie met het thema ‘Grond als sleutelfactor voor ruimtelijke kwaliteit’. Mogelijk vloeien deze twee thema’s samen.

Concepten

Nog geen concepten voor dit thema.

2.2.5 Verbinding tussen kennis en innovatie

Toerisme en Recreatie (T+R) is zoals boven aangegeven een belangrijke economische sector. Toch wordt T+R niet als een Topsector gezien. T+R ontwikkelt te weinig (baanbrekende) innovaties. Dat komt door de kleinschaligheid en de versnippering van de sector en de slechte verbindingen met onderzoek/kennis. Daar willen we gericht mee aan de slag door te laten zien dat het anders kan en dat anders werken ook veel oplevert. Daarbij kan gedacht worden aan nieuwe producten en diensten, nieuwe technieken om bijvoorbeeld vrijetijdsmobiliteit te reguleren en nieuwe organisatievormen voor adequate samenwerking tussen ‘concullega’s’.

Concepten

Leisure Hotspots

Daaronder verstaan we regio’s (clusters) met producten en productiewijzen van topniveau, die sterk gelinkt zijn aan kennisinstellingen, waar positieve maatschappelijke effecten voor urgente kwesties gegeneerd worden en die een voorbeeldfunctie vervullen. In 2011 is het concept nader verkend en is nagegaan hoe het voor partijen interessant gemaakt kan worden. In 2012 is een vervolgstap aan de orde, waarbij o.a. gedacht wordt aan een competitie tussen Hotspots, zoals die ook in de logistiek bestaat.

2.3 Voeding

Tabel 3: Thema's en concepten binnen het cluster 'Voeding'.

Thema	Concept	Fase
Voedsel voor de stad	Steden van fruit en honing	Realisatie
	Streekstations	Realisatie
	Varkens in de stad	Ontwikkeling
Duurzame consumptie	Samen Goed Eten (2 trajecten)	Ontwikkeling/Realisatie
	HACCP-light	Oriëntatie
	Waardenpas	Realisatie

2.3.1

Voedsel voor de stad

Aanleiding voor dit thema is het verschijnsel dat steden en stedelingen van lieverlee ontkoppeld zijn geraakt van de ontwikkeling van voedselsystemen. De twee (steden en stedeling aan de ene kant en het voedselproductiesysteem aan de andere kant) lijken elkaar alleen marginaal te raken. Deze ontkoppeling stelt ons nu voor twee problemen: de verduurzaming van voedselsystemen kan niet zonder actieve betrokkenheid van stedelingen en stadsbestuurders, en voor de leefbaarheid van steden zou een andere omgang met voedsel en groen goede kansen bieden. De trend van ontkoppeling moet dus omgebo-gen worden. Maar hoe?

Het thema heet ‘Voedsel voor de stad’, om te benadrukken dat het niet alleen gaat over doorbraken in de vorm van stadslandbouw, maar ook over de positie van steden en stedelingen in voedselsystemen die de stadsgrenzen (soms ver) overschrijden. Voedsel voor de stad gaat daarmee net zo goed over producenten (boeren, tuinders, verwerkers): hoe kunnen zij bondgenoten worden voor stedelingen en stadsbestuurders die werken aan een duurzamer voedselsysteem?

Twee vragen staan centraal in dit thema:

- Hoe kunnen verduurzaming van voedselsystemen en verbetering van de kwaliteit van leven in steden hand in hand gaan?
- Hoe kunnen stedelingen toegang krijgen tot voedselnetwerken?

Dé opgave waar we dan voor komen te staan, is hoe we de participatie van stedelingen in voedselnetwerken op een natuurlijke, passende manier kunnen realiseren en borgen. Een manier die volgt uit wat stedelingen nu al doen en willen, waar ze nu al mee worstelen en naar streven, en niet van wat zij zouden moeten doen en willen.

Voor beide invalshoeken geldt dat we eventuele concepten beoordelen op de mate waarin ze prikkelen tot nieuwe verhoudingen tussen de stad en het agrarisch achterland, tussen stadsbewoners en producenten, en tussen stadsbewoners en hun voedsel. Zodat producenten met het gezicht naar de stad gaan staan, en een diversiteit aan vormen van voedselproductie onderdeel wordt van het alledaagse leven in de stedelijke omgeving. De concepten die we in dit thema oppakken, moeten aan beide omslagen bijdragen.

Concepten

Er wordt gewerkt aan drie concepten waarin nieuwe verbindingen tussen voedsel(productie) en de stad centraal staan.

Steden van Fruit en Honing

In het alledaagse leven van stedelingen – en overigens ook van veel dorpelingen – is voedselproductie nagenoeg geheel afwezig; het onttrekt zich letterlijk aan het zicht. Welk profijt kunnen stedelingen hebben als voedselproductie zich (ook) in hun dagelijkse leefomgeving zou voltrekken? En hoe zou dat kunnen? Dit concept richt zich op een specifieke productietak: de fruitteelt. In minstens twee pilots onderzoeken we de mogelijkheden en voorwaarden voor combinaties van fruitteelt met respectievelijk sportterreinen (‘Sportfruit’) en met woonwijken (‘Buurtboomgaard’).

Streekstations

Direct langs de snelweg je boodschappen doen, waarbij het versaanbod voor minimaal 50% uit de omliggende regio komt. Zo wordt de afstand tussen producent en consument minimaal en dragen snelweggebruikers bij aan het agrarisch landschap waar zij dagelijks doorheen rijden. In 2012 verwachten we het over te kunnen dragen aan de gemeenten Houten en Nieuwegein, overheden (Rijkswaterstaat & het Rijksvastgoed en Ontwikkelbedrijf, RVOB) en betrokken marktpartijen. De betrokkenheid van InnovatieNetwerk bestaat dan nog voornamelijk uit het bewaken en borgen van de uitgangspunten.

Varkens in de stad

Het varken is een stadsdier bij uitstek. En toch is het verdwenen uit de stad, met uitzondering van een enkel exemplaar op de kinder- of stadsboerderij. Het varken is nu een plattelandsdier geworden, al is het ook daar goeddeels tamelijk onzichtbaar. Het is daarom niet verwonderlijk dat de doorsnee consument het karbonaadje niet of nauwelijks associeert met het varken. Hoe dat te doorbreken? In samenwerking met o.a. De Levende Buitenplaats gaan we op zoek naar natuurlijke manieren om het houden en eten van varkens – leven en dood – met elkaar in verband te brengen.

2.3.2

Duurzame Voedselconsumptie

Verduurzaming van ons voedselsysteem zal uiteindelijk tot uitdrukking moeten komen in onze voedselconsumptie, in wát consumenten eten en hoe zij met eten omgaan. Hoe snel en diepgaand dit proces zich zal voltrekken, hangt van veel factoren af, maar één ding is zeker: alleen als alle betrokken partijen zich er actief voor inzetten, mogen we verwachten dat de voedseltransitie kans van slagen heeft. Wat niet helpt, is als we ons laten vangen in vermeende tegenstellingen tussen aanbod en vraag, tussen markt en overheid, tussen rijk en arm, tussen groot en klein, etc. Dergelijke tegenstellingen leiden in de praktijk tot zwartepieten, tot afwachten, uitstel, en half werk. De vermeende tegenstelling tussen producenten en consumenten is er ook zo een. In dit thema zetten we in op ongebruikelijke manieren om die vermeende tegenstelling te overbruggen. We doen dit door te werken aan een zo krachtig mogelijke rol van consumenten in de verduurzaming van voedselsystemen, en bewandelen daartoe twee routes:

Route 1: Omkering van de informatiehuishouding rond voedsel: de gebruiker centraal. Hoe kunnen we de kennis, opvattingen en ervaringen van consumentengroepen leidend laten zijn bij de inspanningen die bedrijven, overheden en experts plegen om duurzame voedselsystemen te bevorderen?

Route 2: Doorbraak in de eetcultuur: hoe kunnen we de rol van voedsel in ons dagelijks leven, en de gewoontes die daarbij horen, zó veranderen dat duurzamer consumeren welhaast ongemerkt de normaalste zaak van de wereld wordt? We verwachten dat betekenisvolle eetpraktijken cruciaal zijn om dit te bereiken, eerder dan voorlichting en vermaning. Hoe kunnen we eetpraktijken ontwikkelen die mensen als vanzelf tot nieuwe gewoontes aanzetten?

Langs deze twee routes ontwikkelen we concepten die ertoe moeten bijdragen dat de nieuwsgierige consument en de genietende eter een actieve bijdrage kunnen leveren aan de voedseltransitie.

Concepten

Eten en de jeugd (op scholen), het creëren van voldoende ruimte voor ambachtelijke producten (in het kader van betekenisvolle eetpraktijken) en de koppeling tussen persoonlijke waarden en koopgedrag staan op dit moment centraal.

Samen Goed Eten – Schoollunchprogramma

Op basisscholen in Nederland is het, anders dan in veel andere landen, niet gebruikelijk dat leerlingen er tussen de middag goed eten. Intussen zien we dat steeds meer kinderen gebruik maken van de overblijfsel, en we zien ook dat kinderen zich steeds slechter voeden. Investeren in een duurzame eetcultuur moet beginnen bij de jeugd, liefst dus al op de basisschool. Via een schoollunchprogramma wil InnovatieNetwerk dit realiseren. Het hiertoe opgerichte platform schoollunchprogramma's is sturend voor de activiteiten. Een eerste speerpunt is de synergie vinden met het programma 'Jongeren op Gezond Gewicht (JOGG)'.

Samen Goed Eten – Voedingszorg chronisch zieke kinderen

Op scholen voor langdurig zieke kinderen (LZK-scholen) is een zekere traditie met voedingszorg. Maar die zorg staat onder financiële druk en heeft ook geen doorwerking naar chronisch zieke kinderen in het reguliere onderwijs. Dat is lose-lose. Door aan de voedingszorg op LZK-scholen een onderzoeks- en voorlichtingsfunctie te koppelen, wil InnovatieNetwerk een nieuwe, ditmaal lang houdbare traditie realiseren. Met drie van die scholen richten we bij wijze van pilot een onderzoeks- en voorlichtingscentrum in dat geheel vanuit die scholen gaat werken.

HACCP-light

De indruk bestaat dat HACCP-voorschriften en (andere) hygiënecodes in de Warenwet belemmeringen met zich mee brengen voor kleinschalige/ambachtelijk werkende producenten. Dit zou het streven naar meer duurzame eetpraktijken flink op achterstand kunnen zetten, omdat het de toegang tot dergelijke producten verder kan bemoeilijken.

Maar in hoeverre klopt het dat hygiënevoorschriften dergelijke effecten hebben en in hoeverre gaat het om belemmeringen die vermeden kunnen worden? Wanneer deze vraag (2x!) in positieve zin wordt beantwoord, zal met partijen een plan van aanpak worden geformuleerd voor een 'HACCP-light'-formule.

Waardenpas

Het zou toch zo mooi zijn als mensen erin slagen hun koopgedrag overeen te laten stemmen met wat zij echt belangrijk vinden! Om dit te bevorderen, is het nodig om keuzefeedback te instrumenteren. Zodat consumenten kunnen **zien** óf hun koopgedrag 'klopt'. In het 'Waardenpas'-concept bestaat die feedback uit twee onderdelen: een keuzehulp voor in de winkel, en een keuzeplatform waar consumenten, producenten en (andere) deskundigen kennis en informatie uitwisselen

over waardengerelateerde producteigenschappen. Dit concept is inmiddels voldoende goed uitgedacht zodat we de stap naar realisatie durven maken. Hiertoe werken we samen met een maatschappelijk ondernemer die een verwant idee heeft bedacht en daarin de basiselementen van de Waardenpas heeft geïntegreerd: Planetzer0.

3.

Organisatorische aangelegenheden

Organisatieontwikkeling: Informereren, reflecteren, adviseren en verantwoorden

Interne leerfunctie

Investeren in gezamenlijkheid blijft voor een organisatie een belangrijk thema. De missie en doelstelling geven richting aan het werk en binden de mensen die er binnen werken. Daarnaast biedt een organisatie mogelijkheden voor samenwerking en biedt het een plek waar men elkaar kan inspireren en adviseren. Het werken binnen een goed functionerende organisatie die mooie dingen tot stand brengt, kan voor iedere werknemer een trots gevoel opleveren, een gevoel dat bijdraagt aan het goed functioneren. Daar blijven we dus in investeren.

Voor InnovatieNetwerk is de missie het ontwikkelen en in de praktijk (doen) brengen van grensverleggende vernieuwingen. Binnen de organisatie wordt een variëteit aan soorten van innovaties op verschillende terreinen ontwikkeld. Daarbij worden diverse werk-wijzen gehanteerd, gekoppeld aan de specificiteit van onderwerpen, maar ook aan de persoonlijke drive en competenties van de medewerk(st)er. Er zijn wel breed herkenbare patronen, maar innovatie blijft het werk van verschillende mensen met eigen competenties en voorkeuren. De in 2011 uitgekomen publicatie over onze werkwijzen geeft dat nog eens heel helder aan.

Die variëteit is op zichzelf interessant om te expliciteren en te presenteren zodat de mogelijkheid ontstaat deze met elkaar te delen, ervan te leren en elkaar te adviseren.

De themastaven (intern werkoverleg) blijven 'het' moment waar deze variëteit naar boven komt en expliciet wordt. Het is 'het' moment om

elkaar te informeren, van en met elkaar te leren en elkaar mogelijk te adviseren. We zullen de komende jaren in deze themastaven blijven investeren, zowel qua inhoud als proces.

Versterken externe leerfunctie: naar een InnovatieAcademie?

Er zijn diverse partijen actief in het ontwikkelen en realiseren van innovaties gericht op maatschappelijke doelstellingen. In potentie kunnen al die mensen het nodige van elkaar leren en elkaar adviseren over zowel de inhoud als de aanpak van deze innovatieprocessen. Om informeren, leren en adviseren tussen organisaties te blijven faciliteren, zijn nieuwe stappen nodig. Stappen in de richting van het ontwerpen van een aantrekkelijke voorziening en plek waar professionals betrokken in innovatieprocessen elkaar kunnen ontmoeten, met elkaar ervaringen kunnen uitwisselen, innovatiethema's kunnen uitdiepen en elkaar verder helpen met het faciliteren van innovaties gericht op maatschappelijke doelstellingen.

Eind 2011 zijn de resultaten van een verkenning beschikbaar gekomen die uitwijzen dat er inderdaad behoefte is aan een dergelijke voorziening, dat er partijen zijn die deze faciliteit ook willen ondersteunen en eraan deel willen nemen. Het verder ontwikkelen en invullen van het businessplan staat nu op stapel.

Monitoring als ondersteuning van bovengenoemde functies

Het werken aan het ontwikkelen en invullen van nieuwe thema's kost nog de nodige inspanningen. We zullen nog scherper moeten krijgen waar we als InnovatieNetwerk na de komende 4 jaar op afgerekend willen worden. Aan het opstellen van nieuwe criteria wordt nog gewerkt. Als die eenmaal duidelijk zijn, zal een licht systeem van monitoring ontwikkeld en ingezet moeten worden om de voortgang in beeld te brengen. De informatie die uit het monitoringssysteem komt, kan ook als startpunt gelden voor themastaven en/of interne leersessies. Ook kan het een bron van informatie zijn om de communicatiestrategie op te baseren.

Communicatie

De centrale doelstelling van het communicatiebeleid was en blijft dat communicatie primair bij moet dragen aan de ontwikkeling en vooral realisatie van concepten en doorbraken in de praktijk. Om dit doel te bereiken, is het van groot belang dat niet alleen op abstract niveau over ingewikkelde materie wordt gecommuniceerd, maar dat de activiteiten van InnovatieNetwerk toegankelijk worden gemaakt voor een breder publiek, en als motiverend en stimulerend worden ervaren. De communicatieaanpak heeft geleid tot aanzienlijke media-aandacht voor ons werk en tot positieve beelden in de uitgevoerde imago-onderzoeken. We zullen dan ook de basisfilosofie handhaven. Wel zal in de communicatie scherper aandacht worden besteed aan de koppeling tussen de concepten en de beoogde doorbraken. InnovatieNetwerk maakt zich niet verantwoordelijk voor het realiseren van doorbraken, maar wil wel partijen mobiliseren hier verantwoordelijkheid voor te nemen. Dit zal ook zijn effect hebben op de communicatie.

In 2011 is de website aangepast aan het nieuwe werkprogramma, wat heeft geleid tot een forse aanpassing van de opzet van de website. In 2011/2012 zal nog extra aandacht besteed worden aan de koppeling tussen de website en nieuwe/social media zoals Twitter. Daarnaast is het streven erop gericht minder rapporten uit te brengen. Rapporten worden vaker alleen digitaal beschikbaar gesteld, waarbij er wel een korte, wervende samenvatting kan worden gedrukt.

Financiën

De budgettaire ruimte voor 2012 is vergelijkbaar met die in voorgaande jaren. Onderstaand de begroting voor zowel de organisatie als het programma.

Apparaatskosten

	Budget (x € 1.000)
Ambtelijk personeel	961
Overig Personeel	5
Materieel:	
Personeelsgerelateerd	280
Kantoor	110
Overig	11
Werkplekondersteuning	27
Totaal materieel	428
Totaal	1.394

Programmakosten

Innovatie betekent voortdurend bijsturen en omgaan met mee- en tegenvallers. Dit laat geen gedetailleerde budgettoewijzing per project toe. Onderstaand is de budgettaire verdeling op het niveau van de domeinen aangegeven, waarbij rekening is gehouden met de kosten van allianties en de projecten die doorlopen per domein.

Omschrijving	Budget (x € 1.000)
Land- en tuinbouw en agribusiness (*)	1.520
Natuur, landschap en ruimte (**)	1.130
Voeding	770
Organisatieontwikkeling	50
Communicatie	300
Overige themaoverstijgende activiteiten	21
Totaal	3.791

*) Inclusief SIGN, Courage, Kiemkracht en Noordzeevisserij.

**) Inclusief STIRR.

Bijlage I: Afgesloten concepten

In 2011 is het werk aan een reeks concepten afgerond. In 2012 zal hier geen of slechts zeer beperkt aandacht aan worden besteed. Dat schept ook ruimte voor concentratie op de nieuwe agenda. In deze bijlage is aangegeven welke concepten dit betreft, waarom ze worden afgesloten en wat het heeft opgeleverd en/of hoe het zonder ons verder gaat.

Land- en tuinbouw en agribusiness

Tuinen van West Amsterdam

Het project betreft een samenwerkingsverband tussen InnovatieNetwerk en de gemeente Amsterdam. Doel is om institutionele concepten te ontwikkelen voor het gebied tussen Amsterdam-West en Halfweg die bijdragen aan stedelijke ambities en oplossing van stedelijke problemen. Tijdens de eerste fasen van het project zijn tal van ideeën op tafel gekomen, die vervolgens zijn geclusterd in organiseerbare en exploiteerbare combinaties. Op grond hiervan wordt thans gewerkt aan de laatste fase van het project, namelijk de uitwerking van enkele businesscases, die naar verwachting eind 2011 c.q. begin 2012 beschikbaar komen. Daadwerkelijke realisering van deze businesscases is primair een taak van de bij het project ingeschakelde partijen, waarbij InnovatieNetwerk nog slechts zijdelings betrokken zal zijn.

Concepten voor Zelfsturing

Op basis van een uitgevoerde analyse en drie hierop gebaseerde rapporten (met als onderwerpen: economische systemen, civil society en voedselketens) zijn drie concepten ontwikkeld, namelijk een tijdbank voor vrijwilligers, alternatieve geldsystemen op lokale schaal en een samenwerkingsverband voor regionale ondernemers. Thans worden pilots voorbereid. Het project is uitgevoerd in overleg met

Agentschap.nl, dat – zoals afgesproken – het voortouw zal hebben bij het opzetten en uitvoeren van de pilots. Onze bemoeienis wordt vergaand afgebouwd.

Buurderij

Een nieuwe verbinding tussen de boerderij en haar omgeving met inbegrip van institutionele vernieuwingen. Zoals aangegeven in het Werkplan 2011 is de bemoeienis vanuit InnovatieNetwerk met de Buurderijen in 2011 verder afgebouwd. Voor twee Buurderijen (Buurderij Haarlemmermeer Zuid en Buurderij De Balans op Schouwen-Duiveland) zijn businesscases ontwikkeld. Activiteiten blijven vanaf 2012 beperkt tot incidentele begeleiding tijdens het proces van realisatie. Begin 2012 verschijnt een afrondende publicatie waarin de onderliggende thematisering en ervaringen rond het project worden verbreed en verdiept.

Permacultuur Utrecht

In 2010 zijn de mogelijkheden verkend om in de wijk Overvecht tot ontwerpen te komen voor permacultuur. In aansluitend overleg met de gemeente Utrecht zijn diverse opties verkend, waarbij de belangstelling niet enkel uitging naar technische en ecologische aspecten, maar met name ook naar sociale en institutionele aspecten. Daarbij kwamen nieuwe vormen van wijkbeheer aan de orde. Dat overleg heeft niet geresulteerd in concrete projectbeschrijvingen die voldoende systeeminnovatief waren om verdere betrokkenheid van InnovatieNetwerk te rechtvaardigen.

Agrocentrum

Vestiging van een grootschalig cluster van varkenshouderij en andere sectoren, zoals glastuinbouw, waarbij door samenwerking kringlopen worden gesloten.

In 2011 is het samenvattende rapport uitgebracht. Voorts is een bijdrage geleverd aan het debat over megastallen, onder andere in een gesprek met debatleider Hans Alders. Eventuele realisatie van dit concept is mede afhankelijk van de opstelling van politici en bestuurders. Na een lange periode van trekken en duwen heeft InnovatieNetwerk dit project nu afgesloten. Het onderwerp 'schaalgrootte' staat centraal in het nieuwe thema 'Schaal en Vertrouwen'.

Fosfaat in Balans

In dit project zijn de wereldwijde voorraden en stromen van fosfaat in kaart gebracht om de urgentie van mogelijke fosfaatschaarste te verkennen en vervolgens opties te ontwikkelen om hierop in te spelen. De rapportage is in 2011 verschenen. Op basis hiervan is een artikel gepubliceerd in het blad *SPIL*. Belangrijkste bevinding is dat bij optredende schaarste en daaraan gekoppelde prijsstijgingen, de economisch mijnbare voorraden navenant toenemen. Dit is in afwijking van enkele recente studies. Hergebruik van fosfaat is wel gewenst, niet zozeer vanwege de eindigheid van de bronnen, maar vanwege milieueffecten en geopolitieke kwetsbaarheid. De bevindingen worden meegenomen in het project 'Markt voor mest'. Het project 'Fosfaat in Balans' is hiermee afgesloten.

Mariene Parken

In 'Mariene Parken' vindt productie plaats van aquatische biomassa (wieren, schelpdieren, vissen), op een duurzame wijze en met mogelijke functiecombinaties, bijv. met windparken.

In 2011 hebben twee consortia, die mede door InnovatieNetwerk zijn geïnitieerd, een haalbaarheidsstudie in het kader van SBIR afgerond. Betrokken partijen zijn o.a. Hortimare, Eneco, Ecofys en ECN. De resultaten zijn gepresenteerd in november 2010 tijdens een door InnovatieNetwerk georganiseerde workshop. Beide consortia hebben vanuit SBIR middelen voor het vervolg gekregen. Daarmee is dit project voldoende verankerd bij partijen die dit gezamenlijk kunnen verwezenlijken. De betrokkenheid van InnovatieNetwerk bij dit project is beëindigd.

SIGN

Algen en oesters

Het drainwater van de glastuinbouw bevat stikstof en fosfaat, die door algen om te zetten zijn in biomassa. We hebben onderzocht of oesters de algen op een efficiënte manier kunnen oogsten. Marktpartijen hebben een consortium gevormd om een proefkwekerij te bouwen specifiek voor de tuinbouw. In Zeeland zijn proeven van start gegaan in relatie tot ziektevrrije teelt van oesters, waarvoor dit project waardevolle informatie heeft geleverd. Nu de markt het heeft overgenomen en het ministerie van EL&I bij Wageningen UR een onderzoeksfaciliteit heeft gefinancierd, is de rol van InnovatieNetwerk/SIGN als initiator voorbij.

Bouwen met Groen en Glas

We kunnen bijzonder aangename en duurzame gebouwen realiseren, als we technieken en kennis uit glastuinbouw en ruimtevaart in de bouwsector kunnen inbrengen. De visie is overgenomen door opdrachtgevers voor gebouwen en een aantal daarvan is nu in de bouwfase. Een apart programma 'Bouwen met Groen en Glas' is door de provincie Brabant en het Productschap Tuinbouw voor vier jaar gefinancierd. De rol van InnovatieNetwerk/SIGN is beperkt tot het bewaken van het concept en sturen van de implementatie als lid van de begeleidingscommissie.

Nieuwe Nuts

Nieuwe Nutszones zijn een lokale duurzame oplossing voor verwarmen, koelen, elektriciteit en hergebruik van afvalstoffen in een kringloop zonder uitstoot. Diverse lokale energiebedrijven zijn de afgelopen jaren opgezet, waaronder een viertal van tuinders, waaronder een grootschalig aardwarmteproject in het Westland. In Amsterdam Zuid is procesgeld verkregen om de komende jaren een vijftigtal Nieuwe Nutsbedrijven op te starten. Een landelijke vereniging van lokale energiebedrijven is opgezet. De rol van InnovatieNetwerk is beperkt tot het aandragen van onvermoede kansen, zoals we in 2010 en 2011 gedaan hebben met 'Groen gas in de kas': alternatieve vergassingstechnologie in combinatie met het behoud van rietlandschap.

Datagarden

Het gaat hier om het combineren van functies uit heel andere sectoren en benutting van restwarmte, bijvoorbeeld een datacentrum in een tuinbouwgebied en energie-uitwisseling met de tuinbouw. Voor een datacentrum in de Wieringermeer zijn alle vergunningen rond, maar is er nog geen gebruiker. Voor Rijssenhout heeft zich wel een gebruiker aangediend, maar lukte het niet de bestemmingsplannen tijdig aangepast te krijgen. Marktpartijen kennen de mogelijkheden, de kunst is partijen met elkaar te verbinden. Dat is nu verder aan het bedrijf Parthenon zelf.

Courage

Weerbaar vee

Het weerbare dier als focus van het bedrijfssysteem, met lage kosten, hoge arbeidsefficiëntie, beter dierenwelzijn en voedselveiligheid als de mogelijke profijtelijke spin-offs. Na een jarenlange voorbereiding is dit door InnovatieNetwerk samen met Courage geïnitieerde project eind 2010 daadwerkelijk van start gegaan. Het project is overgedragen aan een consortium van LTO, WUR, GD en CRV. Courage is nog (tijdelijk) betrokken als adviseur van de stuurgroep.

Klimaatneutrale stal

De experimenten met een concept om methaan uit de stallucht te verwijderen met methanotrofe bacteriën zijn in 2011 afgerond. Resultaten: bewezen is dat methanotrofe bacteriën methaan uit stallucht kunnen afbreken. Bekend is hoe die bacteriën vermenigvuldigd kunnen worden. Duidelijk is geworden dat deze techniek niet tot een redelijk procesontwerp op boerderijschaal leidt. De lage concentratie en enorme luchtvolumes vereisen een irreëel groot 'bacteriefilter'. In 2011 is het onderzoek met een eindrapportage afgerond.

Grassa!

De raffinage van het overschot aan gras gericht op het winnen van voedereiwitten (als vervanger van sojaschroot) en van vezels voor onder andere de papierindustrie. 'Grassa!' gaat *full swing* door, maar de bemoeienis van Courage wordt allengs minder. Het concept is overgedragen aan een consortium van ondernemingen. Op verzoek van de stuurgroep blijft Courage als adviseur betrokken.

Kiemkracht

Hiphapje

Het concept 'HipHapje heeft' geleid tot het oprichten en de opening van de winkel en website 'Vegetarische Slager'. De Vegetarische Slager ontwikkelt en verkoopt culinaire vegetarische producten die zich onderscheiden op smaak en beleving. Hiermee draagt de Vegetarische Slager bij aan de plantaardige eiwittransitie die we als maatschappij de komende decennia doormaken.

Zelfbemestende akker

Het concept 'Zelfbemestende Akker' betrof het sluiten van minerale kringlopen met nadruk op fosfaat. Fosfaat is een eindige grondstof waarvan de voorraden binnen afzienbare termijn op zijn. Kiemkracht heeft met het concept 'Zelfbemestende Akker' de Cradle to Cradle-

prijsvraag van Platform Ketenefficiency gewonnen. Dit heeft geleid tot een door andere partijen uitgevoerd project. Op basis van nieuwe prioritering wordt het door Kiemkracht niet voortgezet.

Natuur, landschap en ruimte

Naar een nieuw Natuurverhaal

Deze verkenning is in 2011 afgerond. De opbrengst vormt de basis voor het centrale thema binnen dit cluster en voor nieuwe concepten waar in 2012 aan gewerkt wordt.

Volkstuinen als groene motor

In dit concept zijn nieuwe ontwerpen gemaakt voor bestaande parken en volkstuinen, waarbij een multifunctionele en levensloopbestendige invulling centraal heeft gestaan. Hierdoor zijn deze volkstuinen ook aantrekkelijk geworden voor degenen die niet tuinieren, waardoor het stedelijk groen er een nieuwe tak bij heeft gekregen. InnovatieNetwerk heeft een aantal inspiratieboekjes uitgebracht en een praktijkpilot gerealiseerd.

WijkenvoorKinderen.nl

In dit concept was het doel een bestaande stadswijk door en voor kinderen te laten (her)inrichten, bij voorkeur door zoveel mogelijk voort te borduren op wat kinderen al in de buitenruimte doen. Aanleiding was het feit dat in de huidige tijd het de belangen, wensen en ideeën van volwassenen zijn die de inrichting van de openbare ruimte bepalen. In 2010 en 2011 is geëxperimenteerd met vier pilotwijken. Daaruit is gebleken dat de gedachte achter het concept inderdaad een nieuwe benadering van zowel de inrichting als het dagelijks gebruik van de openbare ruimte behelst. Toch hebben we moeten concluderen dat de systeeminnovatieve kracht van het concept onvoldoende uit de verf is gekomen om het op werkprogramma te houden.

Gezonde Wijk (deelconcept 7Klapper)

Groen in de directe woonomgeving heeft een positieve invloed op mensen. Daarnaast heeft de beleving van groen een positieve werking op onze geestelijke gezondheid. Naast de aanwezigheid van groen moet er ook worden gekeken naar bijvoorbeeld de inrichting en de toegankelijkheid van wijken. In dit deelconcept heeft Stichting Veldwerk Nederland (SVN) het idee uitgewerkt en overgenomen om een serie laagdrempelige, eenvoudig uitvoerbare en gemakkelijk overdraagbare buitenactiviteiten in een wijk te bundelen. Met de overdracht aan SVN, die de verdere doorwerking van het concept verzorgt, is dit project voor InnovatieNetwerk afgesloten.

Groene scan

Doel van dit concept was een concreet gebied door te meten, met als uitgangspunt dat alles wat van waarde is maar binnen het geldende economisch systeem niet tot uitdrukking komt, daadwerkelijk wordt gewaardeerd, zowel in positieve als in negatieve zin. Daartoe zijn nieuwe waarderingsmaatstaven ontwikkeld voor terreinen als gezondheid, leefbaarheid, veiligheid en natuur en landschap. De gevolgde benadering en methodiek wordt nog uitgewerkt in een publicatie die andere gemeenten en regio's in staat stelt de Scan voor het eigen werkgebied uit te voeren. Het project is daarmee eind 2011 tot een einde gekomen.

Lokaal gezondheidssysteem

De uitdaging vormde een gezondheidsconcept te ontwikkelen waarbij vraag en aanbod maximaal op lokaal niveau worden verbonden en afhankelijkheden van grootschalige zorgvoorzieningen zoveel mogelijk worden teruggedrongen. De nadruk lag op institutionele factoren (organisatie, financiering) en had betrekking op zowel fysieke, geestelijke als sociale gezondheid. Het rapport is begin 2011 uitgebracht. Daarmee is de betrokkenheid van InnovatieNetwerk beëindigd. Het project kent geen doorloop naar 2012.

Laagwaterbeheer 2.0.

Nederland heeft zoet water in overvloed, ook in zeer droge zomers. Toch ervaren we dan soms tekorten. Klimaatverandering zal dit probleem verergeren. Een nieuwe waterverdeling kan deze problemen op duurzame wijze oplossen en biedt bovendien kansen voor meer ruimtelijke kwaliteit. De uitwerking van het concept heeft plaatsgevonden en is besproken met diverse deskundigen. In 2011 heeft de overdracht aan betrokken Waterschappen plaatsgevonden. InnovatieNetwerk heeft zijn activiteiten afgesloten. Het gedachtegoed wordt meegenomen in de werkzaamheden van de betreffende Waterschappen in combinatie met activiteiten in het Deltaprogramma. Op het 2^e nationale Deltacongres (3-11-2011) heeft het WNF laten zien de kern van het concept te omhelzen.

Voeding

Celebrate Food

Dit concept heeft als ambitie om consumenten en producenten op de marktvloer nader tot elkaar te brengen. Daardoor kan er meer bereidheid bij de consument ontstaan om een redelijke prijs te betalen voor een goed product, kunnen meer regionale en seizoensgebonden producten worden gebruikt en kunnen consumenten gemakkelijker bewust kiezen voor veilige, gezonde en verantwoord geproduceerde voeding. Deze ambitie is uitgewerkt in het concept 'Lazuur'. In Wageningen heeft Buys en Ko het Celebrate Food-concept 'Lazuur' verder uitgewerkt tot een franchiseformule. Met de implementatie van de ideeën van het concept 'Lazuur' is dit concept afgesloten. De bal ligt nu bij het bedrijfsleven.

Kantine van de Toekomst

De schoolkantine van de toekomst wil de scheiding tussen aanbieder en gebruiker doorbreken door de maaltijdvoorziening integraal onderdeel van het onderwijs te maken. De kantine (en de bijbehorende keuken) wordt een bijzonder leslokaal, en een deel van het onderwijsprogramma komt in het teken te staan van de gezamenlijke maaltijd. In zo'n 'Schoolkantine van de Toekomst' worden de faciliteiten van de school (productie, verwerking, presentatie en verkoop) opgenomen en bedrijfsmatig gerund. De verwachting is dat deze aanpak de leerlingen ook nog eens zal aanzetten tot een bewuster en gezonder eetgedrag. Als resultaat van een breed gedragen ontwikkelingstraject bij de HAS Den Bosch is een operationeel plan verschenen met daarin de aanpak voor realisatie van het concept. De HAS pakt dit verder zelfstandig op. We gaan in 2012 nog in gesprek met de Groene Kennis Coöperatie om te bezien of zij de drager kunnen zijn voor een

verbreding van dit concept naar overige mbo- en hbo-scholen, in eerste aanleg in het 'groene onderwijs'. Daarmee wordt onze inzet beëindigd.

Oerdis

Aan de hand van uitgebreid wetenschappelijk onderzoek kan het 'dieet' van onze voorouders op hoofdlijnen worden gereconstrueerd. Met die kennis is vervolgens door voedingsdeskundigen een 'archetypische' menukaart opgesteld die mensen gemakkelijk moeten kunnen opnemen in hun dagelijkse leven. Het concept 'Oerdis' zet in op de praktische invulling ervan. Zo is in een pilotstudie onderzocht in hoeverre een dergelijk dieet mensen met een metabool syndroom kan helpen bij het instellen van een gezond metabolisme. De resultaten zijn gebundeld met aanvullende informatie tot een boekje 'Oerdis II'. Het concept is afgesloten. Op basis van de verzamelde informatie en de ontwikkelde conceptlijn wordt door andere partijen voortgebouwd, waarbij het voortouw ligt bij het Louis Bolk Instituut.

Bijlage II: Relatie thema's InnovatieNetwerk/ Allianties met prioriteiten topsectoren

Thema's InnovatieNetwerk/Allianties	Thema's topsectoren Agrofood										Tuinbouw & Uitgangsmaterialen								
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	a	b	c	d	e	f	g	h
Inno																			
Veehouderij Ontketend	X			X	X														
Schaal en Vertrouwen				X	X														
Duurzaam consumeren						X	X			X									
Voedsel voor de stad						X	X			X									
Kiemkracht																			
Duurzame eerlijke keten	X			X	X	X	X			X									
M€€rwarde uit het eigen bedrijf	X	X		X						X	X								
Water		X																	
Biochar	X	X																	
Smartbot/robotica		X		X						X									
Courage																			
Klimaatkoe	X	X		X															
Afval bestaat niet	X	X		X	X			X											
Nationale mascotte				X							X								
Biobankier				X															
Melkveemaatschappij											X								
SIGN																			
Naar een renderende primaire sector												X					X		
Arbeid															X				X
Tuinbouw in verbinding met samenleving												X	X				X		
Vernieuwing van het innovatielandschap												X	X					X	

Daarnaast nog 4 thema's in de Visserij. Visserij lijkt geen onderdeel te zijn van de topsectorenaanpak.

Thema's		Tuinbouw & Uitgangsmaterialen	
Agrofood			
Valorisatie zijstromen, grondstoffen en mest	1	Verdubbelen Toegevoegde waarde	a
Resource efficiency	2	Wereldleider in internat. ondernemerschap	b
Duurzaamheid importstromen	3	Internat.topcentrum voor kennis, onderzoek en onderwijs	c
Duurzame veehouderij	4	Meest duurzame sector ter wereld	d
Markt- en keteninnovaties	5	Optimale ruimte en infrastructuur voor de hele keten	e
Gezondheid	6	Sterk imago en internationaal leidend merk	f
Producttechnologie	7	Slagvaardige en verantw. uitvoeringsprganisatie	g
Voedselveiligheid	8	Human capital agenda	h
Duurzame maaktechnologie	9		
Consument	10		
Internationaal	11		

